

MEDELTIDA KYRKOTAKLAG

STRÄNGNÄS STIFT STOCKHOLMS LÄN

Inventering och dokumentation etapp 1 2013-2014

RAPPORT 2015:04

PDF: www.stockholmslansmuseum.se

Hedvig Bellberg Stockholms läns museum

Bengt Bygdén Traditionsbärarna/Bengt Bygdéns Bygghantverk

MEDELTIDA KYRKOTAKLAG

STRÄNGNÄS STIFT STOCKHOLMS LÄN

Inventering och dokumentation etapp 1 2013-2014

RAPPORT 2015:04

PDF: www.stockholmslansmuseum.se

Hedvig Bellberg Stockholms läns museum

Bengt Bygdén Traditionsbärarna/Bengt Bygdéns Bygghantverk

Järnväggsgatan 25, 131 54 NACKA

Telefon växel 08-586 194 00, info 08-586 194 01

E-post museet@stockholmslansmuseum.se

CC BY 04

Produktion: Stockholms läns museum

Redaktionell bearbetning: Stockholms läns museum

Omslag: Medeltidanockhuv i Överjärna kyrka,
bild nummer LP_2015_00057. Foto Bengt Bygdén

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97. 0133

Nacka 2017

Innehåll

Administrativa uppgifter	5
Inledning	6
Bakgrund	6
Utförda inventeringar och upplägg	8
Medeltida kyrkobyggnadstradition	8
BOTKYRKA KOMMUN	9
<i>Grödinge kyrka</i>	9
NYKVARNS KOMMUN	15
<i>Turinge kyrka</i>	15
NYNÄSHAMNS KOMMUN	19
<i>Sorunda kyrka</i>	19
<i>Ösmo kyrka</i>	24
SALEMS KOMMUN	29
<i>Salems kyrka</i>	29
SÖDERTÄLJE KOMMUN	35
<i>Hölö kyrka</i>	35
<i>Mörkö kyrka</i>	38
<i>Tveta kyrka</i>	42
<i>Vårdinge kyrka</i>	44
<i>Ytterenbörna kyrka</i>	47
<i>Överenhörna kyrka</i>	51
<i>Ytterjärna kyrka</i>	56
<i>Överjärna kyrka</i>	59
Upptäckter under etapp 1 och urval inför etapp 2	66
Källförteckning	67
Om inventeringsblanketterna	67
INVENTERINGSBLANKETTER	68
<i>Grödinge kyrka</i>	68
<i>Turinge kyrka</i>	70
<i>Sorunda kyrka</i>	72
<i>Ösmo kyrka</i>	73
<i>Salems kyrka</i>	75
<i>Hölö kyrka</i>	78
<i>Mörkö kyrka</i>	79
<i>Tveta kyrka</i>	80
<i>Vårdinge kyrka</i>	81
<i>Ytterenbörna kyrka</i>	83
<i>Överenhörna kyrka</i>	85
<i>Ytterjärna kyrka</i>	87
<i>Överjärna kyrka</i>	89

Administrativa uppgifter

Objekt:	Grödinge, Hölö, Mörkö, Salems, Sorunda, Turinge, Tveta, Vårdinge, Ytterenhörna, Ytterjärna, Ösmo, Överenhörna och Överjärna kyrkor
Socknar:	Grödinge, Hölö, Mörkö, Salems, Sorunda, Turinge, Tveta, Vårdinge, Ytterenhörna, Ytterjärna, Ösmo, Överenhörna och Överjärna socknar
Kommuner:	Salems, Botkyrka, Nynäshamns, Södertälje och Nykvarns kommuner
Landskap:	Södermanland
Arbetshandlingar:	Fältanteckningar och skisser, jämte fotografier finns arkiverade hos Stockholms läns museum
Byggherre/beställare:	Svenska kyrkan Strängnäs stift
Bebyggelseantikvarier:	Hedvig Bellberg, Rolf Hammarskiöld och Albin Uller, Stockholms läns museum
Timmerman/specialist:	Bengt Bygdén, Traditionsbärarna/ Bengt Bygdéns Bygghantverk Hova
Övriga deltagare:	Länshemslöjdskonsulent Andreas Sohlberg, Stockholms läns museum Thomas Hagaeus, Thomas Hagaeus bygghantverk
Samarbetsparter:	Sörmlands museum, Örebro läns museum
Genomförandetid, etapp 1:	april - juni 2013
Länsmuseets diarienummer:	2012: 018
Antikvarisk slutrapport:	2015-04-15, bearbetad 2017-02-28 inför tryckning

Inledning

På uppdrag av Strängnäs stift har Stockholms läns museum, i samarbete med Traditionsbärarna/BBB Hantverk, inventerat medeltida trätaklag i Sörmländska kyrkor i Stockholms län tillhörande Strängnäs stift. Projektledare har varit bebyggelseantikvarie Hedvig Bellberg vid Stockholms läns museum. Timmerman Bengt Bygdén, Hova, har svarat för expertutlåtanden avseende medeltida timmerkonstruktioner.

För inventering av övriga utvalda kyrkor i förvaltningsområdet Strängnäs stift ansvarade Sörmlands museum (Södermanlands län) och Örebro läns museum (Örebro län). Arbetets första etapp, som utfördes med kyrkoantikvarisk ersättning under 2013-2014, innebar kartläggning av samtliga taklag med relevans för uppgiften, samt en slutrapport för etappen.

Denna rapport vänder sig till berörda församlingar och personer som arbetar i församlingarna eller anlitar entreprenörer som skall genomföra arbeten i kyrkorna. Den vänder sig också till Strängnäs stift och till antikvarier som arbetar med restaureringar av kyrkorna, till historiker och till en intresserad allmänhet.

Bakgrund

Kyrkorna i Sverige är i huvudsak daterade utifrån arkitektoniska, konst- och stilhistoriska iakttagelser och slutsatser. Kunskapen om de sörmländska kyrkorna baseras främst på kyrkostudier som kulturhistoriker Ivar Schnell (1904-1993) utförde i mitten på 1900-talet. Flera av kyrkorna, som sedan 1968 tillhör Stockholms län, tillhörde vid tiden för Schnells inventeringar Södermanlands län.

I stora drag syftar detta projekt till breddad kännedom om gamla kyrkotaklag, för att nå ökad kunskap om kyrkobyggandets historia. Målsättningen är att kyrkvindarna i framtiden ska behandlas varsamt, som värdebärande för kyrkornas historia. Förhoppningsvis medför ökad kunskap om taklagens ålder och utförande större varsamhet vid installationer och ombyggnader.

Projektet genomförs i etapper, varav i etapp 1 en översiktlig inventering gjordes under 2013-2014, för att identifiera bevarade medeltida taklag i Strängnäs stift. I etapp 2, som följer 2015-2016, genomförs fördjupade byggnadsarkeologiska undersökningar där hantverksspår i konstruktionerna studeras för att fördjupa kunskapen om de medeltida byggnadsteknikerna och om arbetsprocesserna. I etapp 2 bestäms även var och i vilka taklag, samt hur många, dendrokronologiska prover som skall tas. Provtagning aktualiseras först i etapp 3 (förmodligen 2017-2018) vilken syftar till att åldersbestämma de utvalda taklagen.

Inventering på Överjärna kyrkvind 2013-03-07

Utförda inventeringar och upplägg

Inventeringarna har utförts i 13 medeltida kyrkor tillhörande Strängnäs stift och Stockholms län under 2013. Urvalet är baserat på kyrkornas ålder och historik. Inventeringsarbetet delades upp på fem dagar. Objekten redovisas kommunvis i alfabetisk ordning, fränsett Ytterenhörna, Överenhörna, Ytterjärna och Överjärna, som istället redovisas efter geografisk belägenhet. Som inledning för varje kyrka presenteras relevant kyrkobyggnadshistorik och en situationsplan.

St:ra Ragnhilds kyrka i Södertälje inventerades inte i denna etapp, trots att den är medeltida. Kyrkans taklag är sannolikt utförda och ändrade efter medeltiden. Ett studium av dem skulle kunna aktualiseras längre fram.

Medeltida kyrkobyggnadstradition

Medeltiden i Sverige brukar enligt vedertagen historieskrivning inträda vid tidigt 1100-tal och sträcka sig fram till reformationen på 1520-talet. Kyrkobyggandet under tidig svensk medeltid var mycket omfattande, med gråstensmurar och så kallade romanska taklag.

Många av Sörmlands tidigmedeltida kyrkor byggdes på ett likvärdigt sätt. Under 1100-talet uppfördes de med ett nästan kvadratisk torn i väster, en kyrksal öster om tornet och längst i öster ett kor med ungefärlig kvadratisk grundplan och lägre takhöjd än kyrksalen. Ju kortare långhuset eller kyrksalen var i förhållande till bredden, desto tidigare under 1100-talet antas kyrkan vara uppförd.

Med gotikens inträde under 1200-och 1300-talen förlängdes många kyrkobyggnader åt öster. Med digerdödens härjningar i mitten och slutet av 1300-talet sjönk kyrkobyggandet drastiskt. Perioden 1450-1520 återupptogs kyrkobyggandet i stor skala. I början av perioden förekom ännu att trävalv slogs, men snart dominerade tegelmurade valv helt. Sakristior och vapenhus uppfördes också invid kyrkobyggnaderna.

Träbyggnadstekniskt kan dock vara mer relevant att dela in den svenska medeltiden i före och efter digerdöden. Inom yxbearbetning av träkonstruktionernas byggdelar innebar nämligen digerdöden en avgörande förändring av arbetssätt. Åtminstone förefaller behuggningsmetoden som vi idag kallar sprätthuggning, som förekom allmänt under 1100-1300-talens kyrkobyggande, nästan helt upphöra efter ca 1370. Istället dominerar därefter skrädning tvärs fibrerna, som också var dominerande behuggningsätt på kontinenten. Själva tillverkningsprocessen och monteringen, märkningen etcetera, skiljer sig också helt mellan dessa tidsperioder. Inom svenskt kyrkobyggande är relevant att även dela in medeltiden i perioderna före och efter digerdöden, så som är gängse i Norge.

För mer ingående byggnadshistorik och byggnadstekniska detaljer om varje enskilt objekt hänvisas till kyrkornas vård- och underhållsplaner, liksom till tidigare utgivna småskrifter om kyrkorna, i serien Sörmländska kyrkor.

Grödinge Kyrka

Socknen

Grödinge socken har medeltida ursprung. Sockennamnet är ett bygdenamn, vars efterled, inbyggarbeteckningen inge/unge, år 1300 skrevs *Grodungy*. Förleden kommer troligen från ett ånamn, *Grodh(a)*, ungefär *den svällande eller översvämmande*, syftande på Norgaån. Troligen har bygden fått sitt namn av den sankta dalen, i vilken den ligger, ”den groende, den översvämmande bygden”.

Historiskt tillhörde socknen Svartlösa härad, tills Grödinge landskommun bildades 1862. Sedan 1971 ingår Grödinge som en del av Botkyrka kommun.

Geografiskt utbreder sig socknen på Södertörn, sydost om Södertälje, omgiven av Hallsfjärden i väster, Kaggefjärden i söder och Hanveden i nordost. Landskapet innanför fjärdarna präglas av kuperade dalgångsbygder och sjörik kuperad skogsbygd.

Grödinge kyrka ligger i utpräglad jordbruksbygd med lång historisk kontinuitet, ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

Kyrkobyggnaden

Nuvarande Grödinge kyrka började uppföras omkring 1313 och färdigställdes vid 1320-talets mitt. En rektangulär rumsform och putsspår på vinden visar att kyrkorummet ursprungligen täcktes av ett treklöverformigt valv i trä. På vinden finns också murrester efter en tidig sakristia.

Före den nuvarande kyrkan fanns en 1100-talskyrka, som kan anas genom den sneda placeringen av tornet vid västgaveln, samt dess nedre murverksdelar. Även södra långhusmuren återstår från den äldsta kyrkan, vilken sedan förlängdes.

1100-talskyrkans torn behölls och byggdes på när 1300-talskyrkan byggdes. Sakristian förstörades och täcktes med tegelvalv. Vapenhuset tillkom. I slutet av 1400-talet

ersattes kyrkorummets ursprungliga trätunnvalv med tegelmurade valv. Sedan dess har kyrkan utseendet som till stor del ännu är bevarat.

År 1758 byggdes tornet på knappt två våningar. En ny tornhuv tillkom.

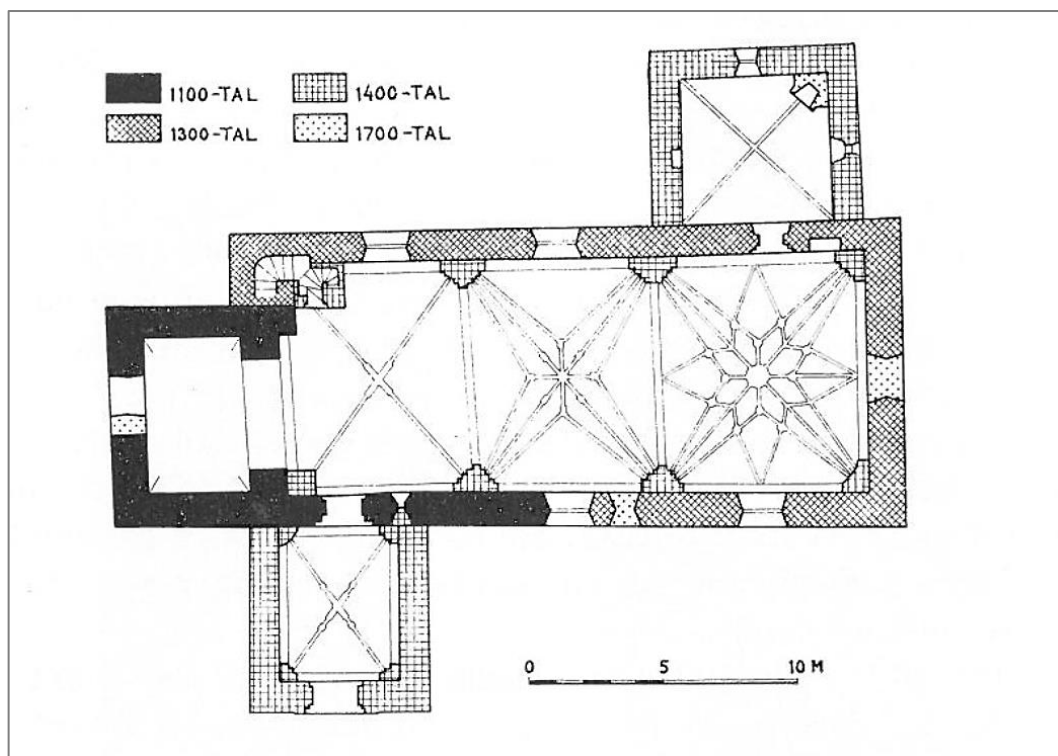
Vid inre omgestaltning 1924 insattes fönsterrutor av nyantikglas, ett avlägsnat triumfkrucifix hängdes åter upp och en altarring från 1600-talet återinsattes. 1982 fick kyrkorummets inredningssnickerier sin karakteristiska blå-grå färgsättning, som är historiskt förankrad.

Grödinge kyrkas triumfkrucifix och stjärnvalv från 1400-talet.

Foto Bengt Bygdén

Tornrummet täcks fortfarande idag av ett stenvalv som troligen är från kyrkans äldsta tid. Tornet nås via en trappa i en pelargång i långhusets nordvästra hörn och där via en gång genom 1300-talsmuren in till tornet.

Undersökning

Taklagen i långhuset/koret, vapenhuset och sakristian är av gotisk konstruktionstyp. Långhusets/korets korets taklag kan vara samtida med valvslagningen, från slutet av 1400-talet (1480-tal?). Även sakristians och vapenhusets konstruktioner förefaller i huvudsak vara från senmedeltiden, vapenhuset möjligen från 1500-talet.

Taklagens knutpunkter är utförda halvt i halvt med hak. Märkning förekommer i alla taklag, men med lite olika former av inhuggning. Sakristians märkning verkar vara äldst, långhusets/korets yngre och vapenhusets yngst. Kluven och behuggen ”ursprunglig” taktro täcker till stora delar. Ett fönster i sakristians gavelröste talar för en tidigare öppen takkonstruktion. Spår av vit färg finns på vapenhusets vind.

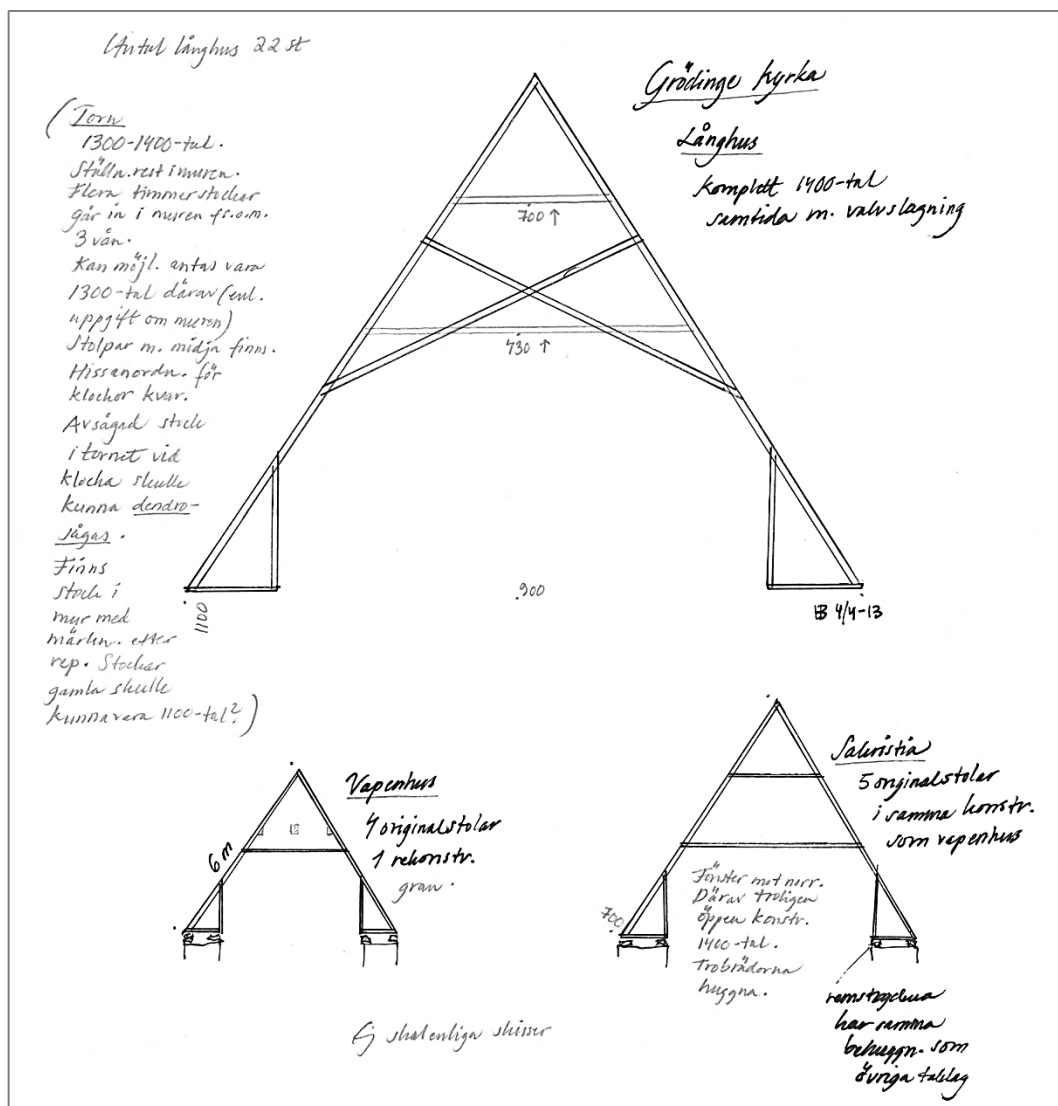
Tornet ger en blandad bild av medeltida rester, jämte en eventuellt nyare konstruktion. En av rep sliten bjälke förefaller omplockad, vilket kan tyda på att tornet byggts om. Klockhissanordningen finns bevarad, liksom stumpar från byggnadsställningen till tornstommens murning. Avsågade bjälkar kan användas för dendrokronologisk analys.

Sammantaget framstår Grödinge kyrka som ett mycket välbevarat exempel på senmedeltida träkonstruktion och förtjänar en djupare inventering/undersökning.

*I Grödinge kyrktorns murar sitter stumpar kvar från byggställningen.
Foto Bengt Bygdén*

Inventering utförd av Hedvig Bellberg och Bengt Bygdén 2013-04-04

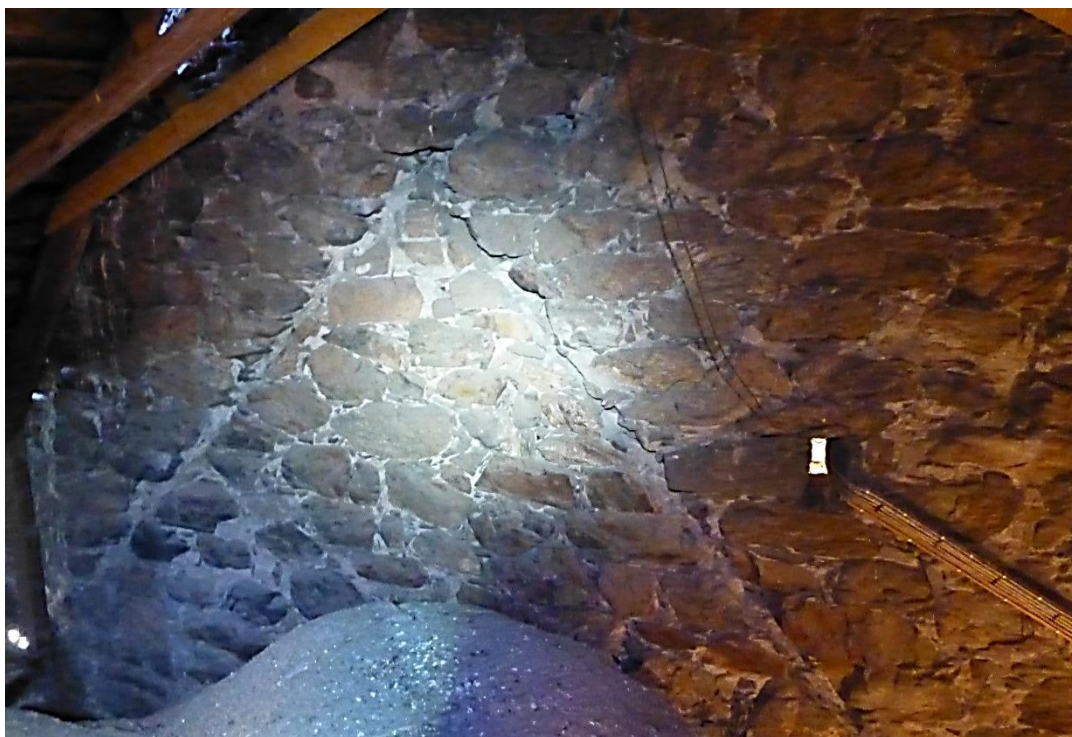
I Grödinge kyrka är taklagens knutpunkter utförda halvt i halvt med hak. Foto Bengt Bygdén.

Grödinge kyrkas norra sida. Bildnummer LP_2015_00058 Foto Bengt Bygdén

*Bilden ovan visar takstolar i Grödinge kyrkas vapenhus, med dubbla remstycken, tass, stödben och hanbjälke.
Bildnummer LP_2015_00059. Foto Bengt Bygdén*

På Grödinge kyrkvind avtecknar sig gavelmuren efter ett lägre långhus, som fanns innan tornet tillkom. Bildnummer LP_2015_00060. Foto Bengt Bygdén

Grödinge kyrkas långhus har bitvis en taktro av kluvna och med yxa bearbetade bräder. Bildnummer LP_2015_00061. Foto Bengt Bygdén

I

Bilden ovan visar taklag och gavelmur på Grödinge kyrkas vapenhus, samt Bengt Bygdén som dokumenterar. Bildnummer LP_2015_00062. Foto Hedvig Bellberg

I Grödinge kyrktorn finns en bjälke som slitits av många hundra års klockringning. Bildnummer LP_2015_00063. Foto Bengt Bygdén

Turinge Kyrka

Socknen

Namnet Turinge, på 1200-talets senare del *Thorungi*, är ett bygdenamn med efterleden inbyggarbeteckningen inge/unge. Förleden syftar på sjön Turingen som innehåller *thor(a)*, *den bergiga sjön*, eller *sjön med höglänta stränder*.

Turinge socken tillhörde historiskt Öknebo härad, tills landskommunen Turinge bildades 1862. Turinge ingick 1971-1998 i Södertälje kommun och sedan 1999 i Nykvarns kommun. Församlingen uppgick 2002 i Turinge-Taxinge församling.

Turinge socken ligger på landsbygden nordväst om Södertälje. Mälaren gränsar i nordväst och sjön Yngaren i söder. Socken består av odlingsbygd i sin mellersta del, i övrigt av kuperad skogsbygd.

Kyrkan

Turinge kyrka ligger högt, på södra sidan om den gamla vägen genom norra Södermanland. Kring kyrkan ligger flera äldre byggnader, med anknytning till kyrklig och sockenkommunal verksamhet.

Kyrkan består av ett västtorn, ett långhus med vapenhus utbyggt på södra sidan och en sakristia på den norra, samt i öster ett kor ursprungligen uppfört som gravkor åt arkitekt Erik Dahlberg (1625-1703).

Den äldsta Turingekyrkan dateras till 1100-talets senare del. På 1200-talet tillkom ett torn i väster, sannolikt även en sakristia i norr. Spår av den ursprungliga sakristians västmur har sagts vara avläsbar på nuvarande sakristians vind.

Under 1300-talet revs kyrkans romanska kor, så att långhuset kunde förlängas österut till det dubbla. Över det förstörade kyrkorummet restes ett trävalv, med formen av ett treklöverblad. Sakristian byggdes om fast dess norra del sparades, varför sakristian förblivit liten med senare mått mätt. Vapenhuset tillkom på 1400-talet. Omkring 1650 tillkom en ny tornspira, byggd av Anders Larsson Tornresare från Arboga. Vid samma tillfälle höjdes troligen också tornets murar, från ljudgluggarnas underkant och uppåt. Ett gravkor i barockstil färdigställdes 1699 åt arkitekt Anders Dahlberg. Efter Dahlbergs död 1703 lär stucken invändigt ha färdigställts, av Giambattista Bretano, Italien.

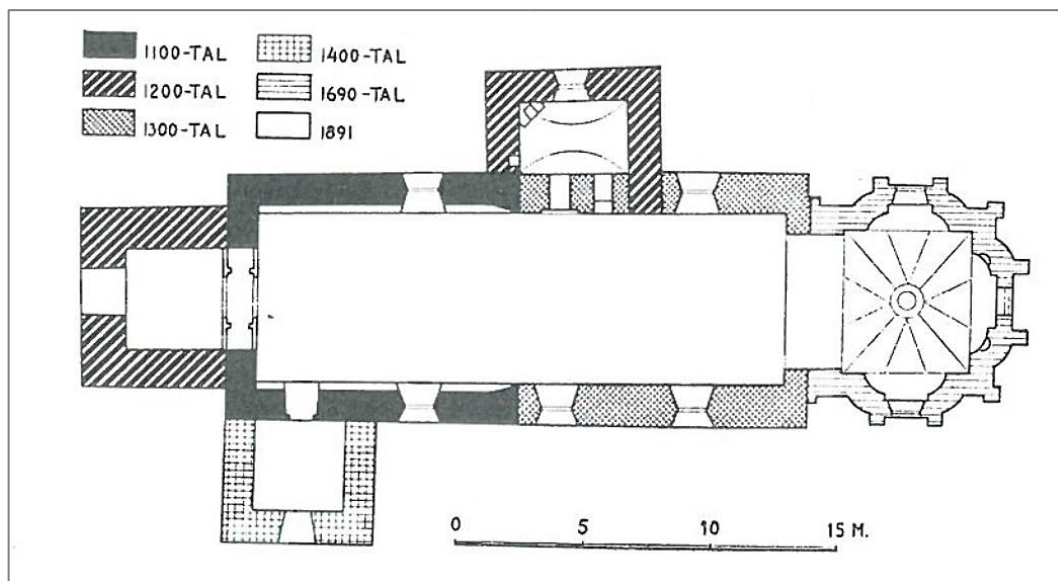
År 1732 ombyggdes kyrkans tak. Den 28 juli 1802 slog åskan ner i kyrkans torn. Tornspiran förstördes och även en stor del av tornets träkonstruktion. Nedslaget var tydligen så starkt att bitar flög långt ut i kringliggande marker. Även muren i tornets östra del sprack. Över långhuset förstördes en takstol. En del inredning brann upp. En ny tornhuv med lanternin färdigställdes 1805 av Anders Sundström den yngre.

År 1891 genomgick kyrkan stor förnyelse. Fönsteröppningarna förstörades, nytt golv lades in, innerväggarna jämnades och putsades om, trätunnvalvet fick utanpåliggande listverk. Ny inredning tillkom. Två 1900-talsrestaureringar har skett, delvis i syfte att tona ner intrycket av 1891 års förnyelse.

På kyrkvindens murkrön finns troligen medeltida remstycken bevarade, från västgaveln och c:a 9-10 meter in i långhuset. I dessa finns regelbundna utskärningar, avsedda för att infästa vågräta bjälkar, som legat tvärs över kyrkorummet. Denna takkonstruktion hänförs till 1100-talets kyrkorum, som var c:a 9 meter långt och hade platt trätak. Proportionerna är att hänföra till romanska kyrkor i Södermanland.

Ett smalt kor fanns ursprungligen i öster. Vid en restaurering 1959 upptäcktes ett fåtal spår av det tidigare koret. Rester av en sydportal frilades i vapenhuset.

På såväl långhusets västliga som östliga remstycken vilar numera takstolar som är formade för att bära ett klöverbladformigt trätak, med en högre resning än kyrkans nuvarande tunnvalv.

Undersökning

Kyrkan har ett yttre och ett inre taklag. I det inre står takstolarna sicksackade mot varandra och har uppenbarligen bara haft som funktion att bära upp ett treklöverformigt valv, sedan länge rivet.

Intrycket är att kyrkorummets nuvarande valv inte är medeltida, men detta kan inte uteslutas. Valvet kan vara senmedeltida.

Kyrkans yttre taklag är utfört i gotisk stil, men är sannolikt från 1600-talet. Spår av röd penna, ritsar och blyerts på en och samma takstol tyder på en eller flera ombyggnader med återanvänt virke.

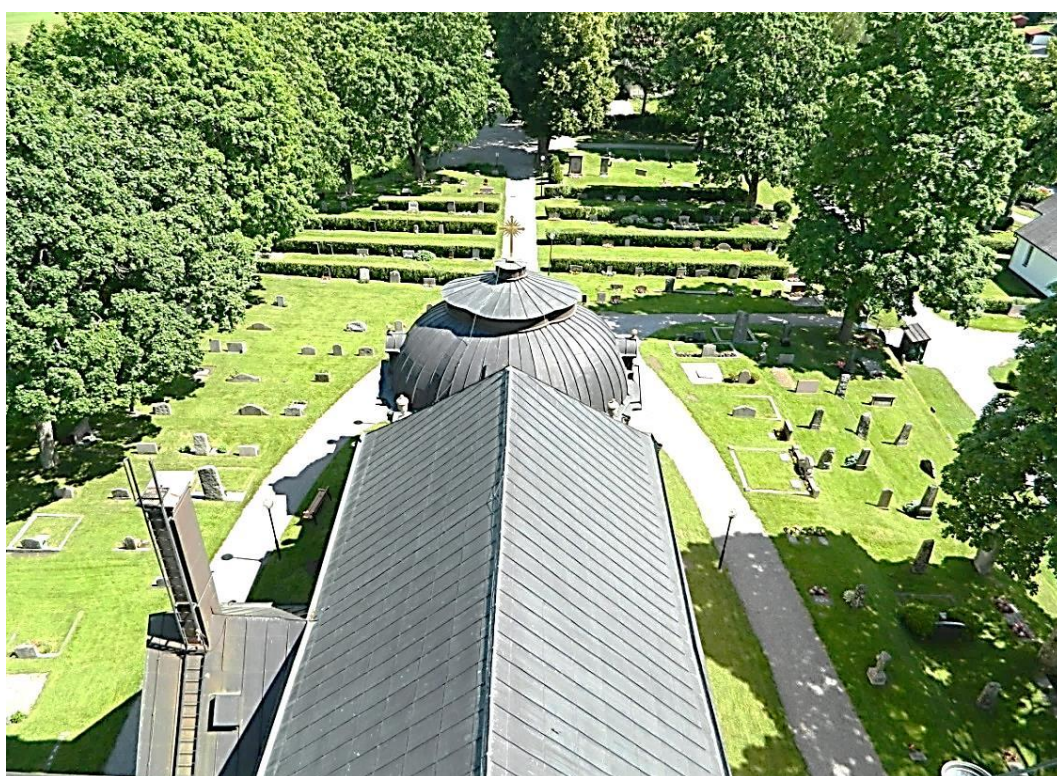
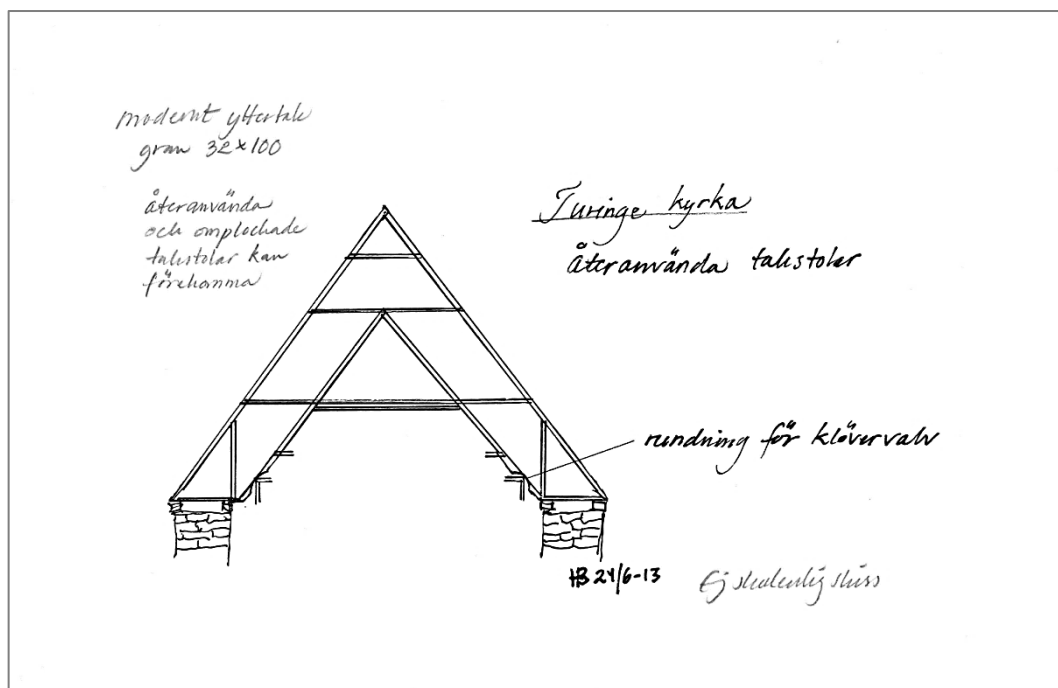
Gravkorets taklag är troligen från byggnadstiden, 1690-talet.

Kyrkans torn, byggt 1805, verkar sitt resverk i trä från samma tid.

Sakristians och vapenhusets taklag var ej åtkomliga för vår inventering.

Långhusets vind är i dagsläget svår att överblicka därför att lösullsisolering är utlagd. En noggrannare undersökning kräver att isoleringen delvis sugs bort. Exempelvis kunde tidigare kända remstyckena inte undersökas närmare i detta skede. Av vad som kunde avläsas verkar de inte fullt så ålderdomliga ut som skriftliga källor angivit.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg, Bengt Bygdén, Albin Uller och Andreas Sohlberg 2013-06-24

Långhusets, sakristians och korets yttertak på Tvinge kyrka 2013-06-24.
Bildnummer LP_2015_00064. Foto Bengt Bygdén

*På Turinge kyrkas inre taklag går att avläsa formen av ett tidigare befintligt treklövervalv.
Bildnummer LP_2015_00065. Foto Bengt Bygdén*

*Turinge kyrkas vind är fylld med lösull. Remstyckena ligger döda under massorna.
Bildnummer LP_2015_00066. Foto Bengt Bygdén*

Sorunda Kyrka

Socknen

Namnet Sorunda, som 1281 skrevs *Sorundum*, är ett bygdenamn med efterleden *bund*, vilket står för *trakt*. Förleden uttyds *sör*, vilket betyder *dyig, gytjig mark* som syftar på de större stråk av sankmarker, vilka tidigare fanns inom socknens centrala delar.

Sorunda socken är av medeltida ursprung. På 1600-talet utbröts Torö socken och bildade sin egen socken. Sorunda socken ingick historiskt i Sotholms härad, tills Sorunda landskommun bildades 1862. Sedan 1974 ingår Sorunda som en del av Nynäshamns kommun.

Socken ligger på Södertörn, nordväst om Nynäshamn, vid Himmerfjärden där också några öar omfattas. Socken består i mellersta delen av uppodlad slättbygd och i de yttre delarna av kuperad skogsbygd.

Sorunda kyrka ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

Kyrkan

Sorunda kyrka är högt belägen i landskapet, på krönet av en ås. I sin nuvarande form är den resultatet av flera byggnadsetapper. Grundplanen är korsformig, med torn i väster, långhus med rakt avslutat kor i öster och breda korsarmar mot norr och söder. I norra korsarmen finns sakristian och Flemingska gravkoret. Södra korsarmen inrymmer vapenhuset och familjen Bååts gravkor, sannolikt tillkommet på 1540-talet och därmed ett de tidigaste adliga gravkoren i Sverige. På tornets södra sida finns ett kapell utbyggt.

Kyrkobyggnaden är en av landskapets största, av medeltida ursprung och omnämnd i skrift första gången 1292. Sannolikt är dock att en kyrka fanns på platsen redan dessförinnan. I kyrkan finns belagda 1100-talsmurar och vid långhusets sydvästra hörn en kvaderhuggen vit kalksten med relief, som troligen också är från 1100-talet. Relieffen avbildar en drake med ett människohuvud.

Tornets nedre norra delar och norra långhusväggen mot väster har tillhört 1100-talskyrkan, som tycks ha omfattat ett 7,5 meter brett torn, långhus med de ungefärliga måtten 10,5 x 15 meter och ett smalare, rakt avslutat kor. Med medeltida mått var detta en stor kyrka.

Vid den första kyrkoutvidgningen, under högmedeltiden, revs dåvarande sydväggen, koret och östväggen, medan tornet och del av norrväggen behölls. Långhuset breddades och förlängdes. Mot öster byggdes ett rakt avslutat kor. Så erhöles en större salskyrka, dessutom med sakristia utbyggd i nordost. Över kyrkorumet täckte ett trätak, välvt eller platt.

På vapenhusvinden finns en rest av kyrkans ursprungliga, spetsbågiga portal, som låg söder om kyrkans nuvarande sydportal. Resten av en fönsteröppning från högmedeltidens kyrkorum finns bevarad i ett hålrum i södra korsarnens murverk. Där finns kalkstensspröjsverk till ett trekopplat spetsbågigt bevarat. Bedömningarna av dess ålder varierar, eventuellt 1200-talets andra hälft.

På 1410-talet skall nästa omfattande ombyggnad ha skett, oklart av vilken omfattning. Då höjdes antagligen tornets murar och på tornets södra sida utbyggdes helgonkapellet. Även vid sakristian byggdes ett kapell (senare Flemingska gravkoret).

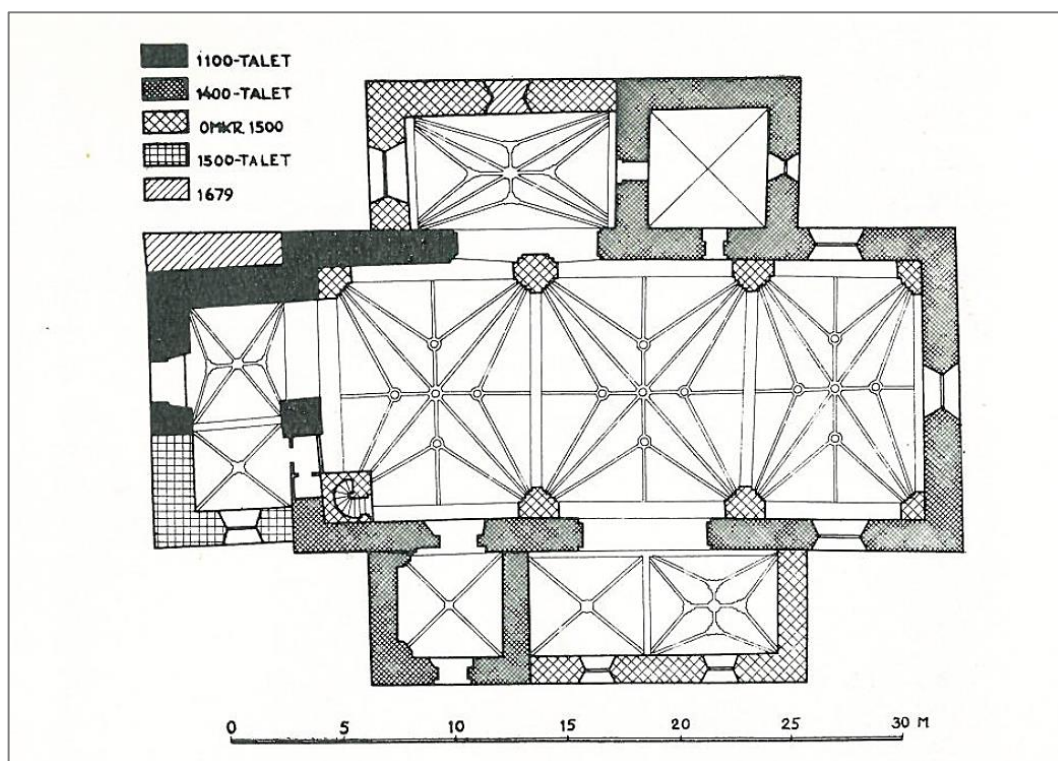
Under senmedeltiden, mellan sent 1400-tal och tidigt 1500-tal, slogs tegelvalv över kyrkorummet. Vapenhuset bör ha tillkommit senast under etappen då långhustaket välvdes, men kan också ha byggts under den tidigare etappen. Hängtornen på korsarmarna tillkom troligen under 1500-talets senare hälft, då Johan III regerade.

Sedan tillkomsten av Bååtska gravkoret på 1540-talet består kyrkans nuvarande omfång. Fönster har senare förstörats och en ny ingång har tagits upp genom tornet i väster, troligen på 1600-talet. 1680 fick tornet en kraftig strävmur på norra sidan.

1689 eldhärjades kyrkan då blixten slog ner, varpå tornets spira brann ner och övriga taket blev mycket skadat. Den nuvarande svängda tornhuven sattes på kyrkans torn först på 1720-talet. Ett ras skedde i korvalvet 1897 och reparerades 1898-1901.

Klockstapeln

Klockstapel står på en höjd nordost om kyrkan, utanför kyrkogården. Den började uppföras 1672 och stod klar ett tiotal år senare. Från början hade klockstapeln en hög och smal spira. Idag har den en karnissvängd huv med spetsig lanternin. Storklockan är senmedeltida, från 1515, men omgöts 1855. Lillklockan är från 1654.

Undersökning

Sorunda kyrka utsattes för en brand 1689, varvid takkonstruktionen till stor del förstördes. I takstolarna från 1690-talet finns en del äldre brandskadade stockar, men att döma av deras slarviga behuggning och utförande är de knappast tillverkade före 1600-talet.

Bedömningen gör att vad som fanns av medeltida taklag i Sorunda kyrka gick till spillo vid branden 1689. Att medeltida trärester finns kvar är föga sannolikt men kan inte uteslutas, eftersom norrsidans takfot är svåråtkomlig och därför inte har kunnat granskas närmare. Till saken hör att kyrkans äldsta murverk finns på denna sida. Möjligt är att exempelvis något medeltida remstykke kan återfinnas.

Sammantaget konstateras att Sorunda kyrka efter 1689 års brand troligen fick taklag över långhus och kor i sin helhet återuppbyggda, efter medeltida förlaga.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg och Bengt Bygdén 2013-04-03

Då Sorunda kyrkas södra sida fotograferades 2013-04-03 var fasadputsen svärtad av alger.

Yttre renovering skedde senare samma år.

Bildnummer LP_2015_00067. Foto Bengt Bygdén

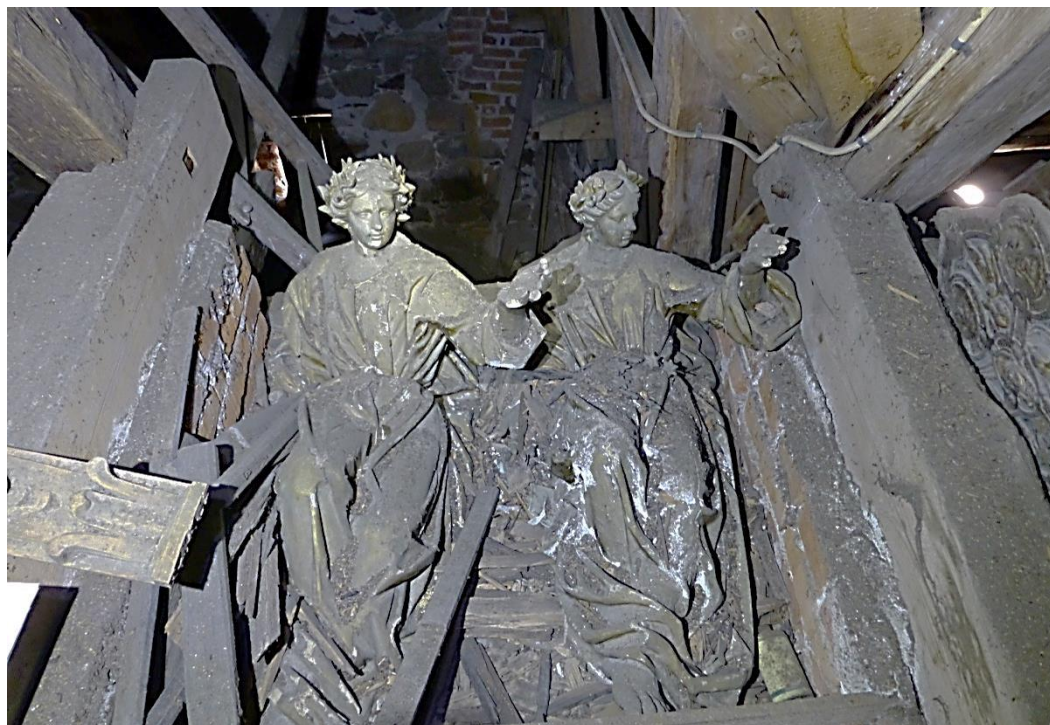
*Sorunda kyrkas klockstapel från 1670-talet inventerades inte, då tillträde inte gick att få på besiktningdagen.
Bildnummer LP_2015_00068. Foto Bengt Bygdén*

*Sorunda kyrkas taklag har stickbjälkar med inbygg från svallbuggningen kvar, samt grov och slarvig behuggning, typisk för 1600-talets senare del.
Bildnummer LP_2015_00069. Foto Bengt Bygdén*

Taklagen över Sorunda kyrkas långhus blev sannolikt helt nybyggda efter brand 1689, med medeltida förlaga. Bildnummer LP_2015_00070. Foto Bengt Bygdén

På Sorunda kyrkvind förvaras träskulpturer. Foto Bengt Bygdén

Ösmo Kyrka

Socknen

Namnet Ösmo, 1281 *Özmo*, härstammar från platsen för kyrkan. Namnet har antagits avse *Uppsala öds mo*, syftande på en gammal samlingsplats. En annan tolkning är att namnet är sammansatt av väderstreck öst och mo, sandig mark.

Ösmo socken ingick historiskt i Sotholms härad, tills landskommun bildades 1862. Från landskommunen utbröts Nynäshamns köping 1911. Ösmo och Torö landskommuner slogs samman 1952 och uppgick 1974 i Nynäshamns kommun. Församlingen uppgick 2006 i Ösmo-Torö församling.

Socknen ligger på södra Södertörn, strax norr om Nynäshamns tätort, i nära anslutning till sjön Muskan och fjärden Mysingen i öster. Inlandet präglas av slättbygd, medan kusttrakterna är mer kuperade. Skärgården omfattar öar som Herrön, Yxlön och Järflotta.

Ösmo kyrka ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

Kyrkan

När de tidigt kristnade på 1100-talet uppförde Ösmo kyrka valdes en hävdvunnen mötesplats. Nynäsviken sträckte sig nära berget invid kyrkan, så platsen var lättåtkomlig från både land och vatten. Område är fornlämningsrikt.

Av den äldsta kyrkan kvarstår idag delar av långhusets norrvägg och tornet. Långhuset var ursprungligen kortare och smalare, med högt placerade fönster. Tornet fyllde sannolikt ett försvarssyfte. På 1200-talet tillkom ett stort kor i öster, med treklöverformigt trätak.

Redan på 1300-talet utökades långhuset till sitt nuvarande omfång. Kyrkorummet täcktes med ett klöverformigt trävalv. Att en så stor ombyggnad skedde på 1300-talet antyder att digerdöden inte hade så kraftig framfart i trakten.

På 1400-talet tillkom vapenhus. Över kyrkorummet slogs tegelvalv, vilka kort tid senare bemålades av Albertus Pictor.

På 1600-talet höjdes tornet och försågs med en spetsig spira, som dock förstördes vid ett blixtnedslag 1697.

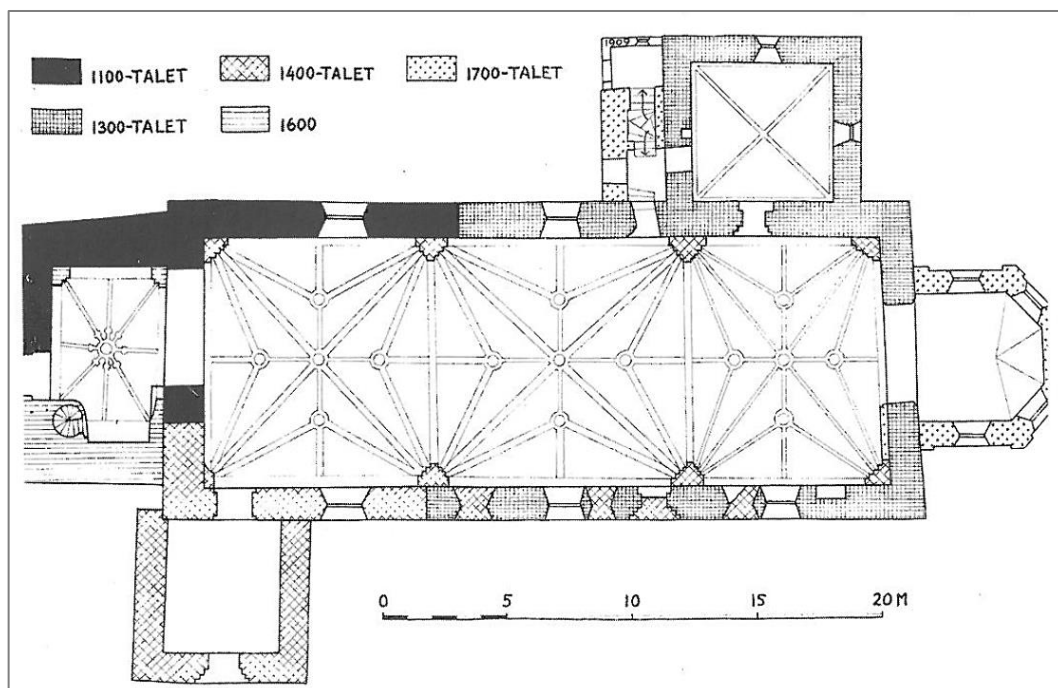
På 1700-talet tillkom koret och familjen Törnflychts gravkor. Tornet fick huv 1730.

Under 1900-talet gjordes olika tekniska installationer, såsom värme och el. Till byggnadsteknisk förnyelse hörde ny yttre taktäckning, nya golv och inre fönster.

På tornets östra mur, inne på vinden, finns avtryck av långhusets romanska takfall, kyrkans äldsta tid. I samma murverk syns även långhusets tidigare bredd, omkring 9 meter utvändigt. Korets ursprungliga, treklöverformiga tunnvalv avtecknar sig på långhusvinden, där den putsade ytan på långhusets östra gavel avslöjar klöverformen. På långhusets västra gavel finns inte motsvarande klöverformade putsade yta, vilket tyder på att denna del av kyrkorummet aldrig fick tunnvalv.

Klockstapeln

Den nuvarande klockstapeln restes 1794, har haft föregångare.

Undersökning

Ösmo kyrka har taklag av gotisk typ i långhuset/koret, vapenhuset och sakristian. Taklagens behuggning och knutpunkter i långhuset/koret tyder på att taklaget i alla sina delar är från 1600- eller 1700-talet, tillverkade med de föregående som mall. Detsamma gäller sakristians taklag, fast där noterades ett återanvänt högben, nu placerat som hanbjälke i takstolen. Bjälken är sprätthuggen på ett sätt som är att hänföra till 1300-talet.

I vapenhuset finns också takstolar med återanvända medeltida delar, troligen tillverkade efter 1370. Dessutom konstaterades rester av vitfärg eller kalk på delar av konstruktionen.

Trobrädernas ålder varierar starkt. I taklagen förekommer alltifrån kluvna och behuggna till ramsågade och ännu mer sentida. Noterad timmermansmärkning med röd krita noterades i långhuset och vapenhuset. På vapenhusets vind ligger medeltida rester av snidade processionsstavar.

Tornets nedre träkonstruktioner förefaller vara från 1600- eller 1700-talet. På tredje bjälklaget står en klockbock som sattes in 1770, då klockorna flyttades till tornet. Tornhuvens bilade stockar är från 1730, uppmärkta med romerska siffror.

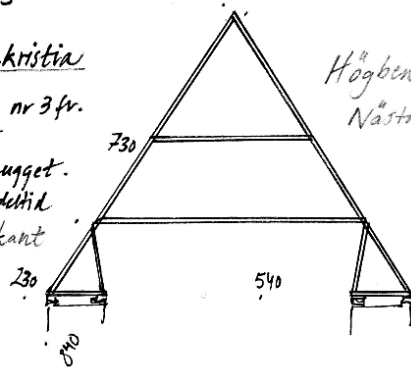
Sammantaget är Ösmo kyrka ett bra exempel på hur takstolar på 1600-talet restes efter äldre förlaga – som bevisligen fungerat. Få tidigmedeltida rester verkar finnas kvar, med reservation för att kyrkan är stor och därför svår att helt överblicka. Enligt tidigare inventering ska finnas ett bevarat stycke medeltidanockås, som dock inte återfanns denna gång.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg och Bengt Bygdén 2013-04-03

Ösma kyrka

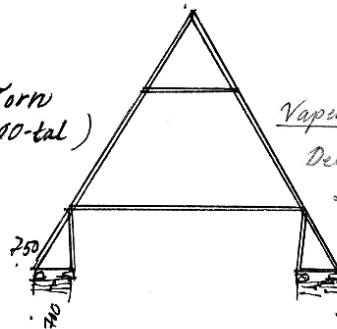
Sakristia

Högben nr 3 fr.
Söder
Sprättthugget.
Högmedeltid
Gj rankant

Högben längd 554. knå på 120.
Nästa uttryg 240.

(Torn 1700-tal)

Vapenhus 14-1500-tal.

Delar är återanvända.

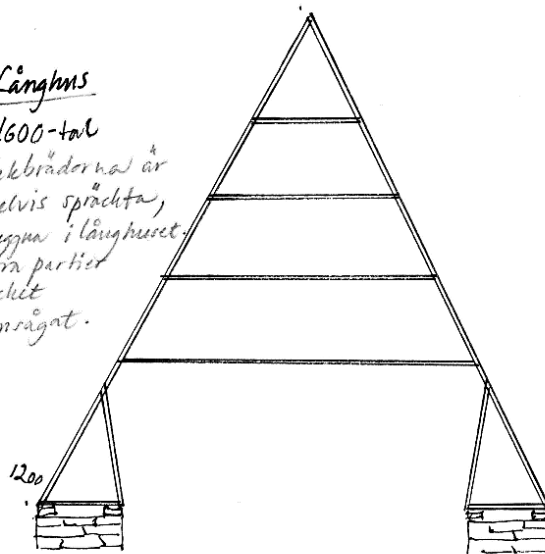
2 st kanbjälkar original.

Förns färgrester i vitt.

Långhus

1600-tal

Takbräderna är
delvis spräckta,
huggna i långhuset.
Stora partier
+ mycket
ramsågat.

183/4-13

Gj skulptur skisser

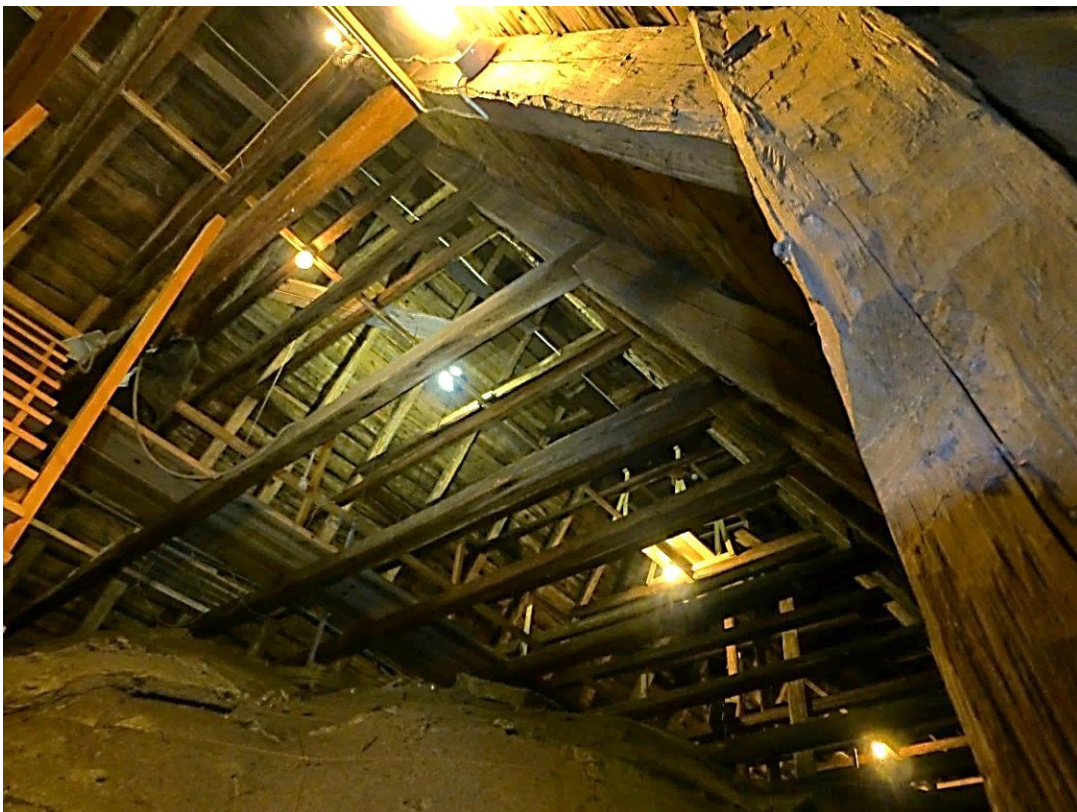
*Ösmo kyrkas södra sida 2013-04-03. Senaste fasadrenoveringen skedde 1994.
Bildnummer LP_2015_00071. Foto Bengt Bygdén*

Kyrkorummet i Ösmo har valv bemålade av Albertus Pictor. Foto Bengt Bygdén

I sakristians vind på Ösmo kyrka finns ett medeltida böghen, med sprätthuggen yta, återanvänt som hanbjälke. Inbuggningar visar att nuvarande taklag, troligen från 1600-talet, tillverkades med föregående som förlaga. Bildnummer LP_2015_00072. Foto Bengt Bygdén

Ösmo kyrkas långhus har ett omfångsrikt taklag, sannolikt konstruerat under 1600-talet med en medeltida föregångare som mall. Bildnummer LP_2015_00073. Foto Bengt Bygdén

Salems Kyrka

Socknen

Namnet Salem, 1283 *Slem*, innehåller sannolikt *sla* eller *slån* och *hem* som i boplatz eller gård. Under 1600-talets andra hälft skedde namnändring till Salem, med den bibliska betydelsen *den fridfulla*. År 1667 hävdade kyrkoherde Olaus Achatii Walenius att kyrkans namn uppkallats efter jungfru Salema. Eftersom hon egentligen bar namnet Dina antas att kyrkoherden missvisande namngivit henne Salema för att komma bort från namnet slem, vars innebörd var ungefär densamma som idag.

Kyrkans ursprung förknippas med legenden om den helige Botvid, Södertörns apostel, en köpman som genom resor i England omvändes till kristendomen. Väl i Sverige byggde han Säby eller Sjöbyns missionskyrka, där Salems kyrka idag ligger.

Salems socken tillhörde historiskt Svartlösa härad, tills landskommun bildades 1862. År 1974 uppgick landskommunen i Botkyrka kommun, samtidigt som en del i nordväst övergick till Södertälje kommun och Östertälje församling. År 1983 utbröts området motsvarande landskommunen, fransett Södertäljedelen, till Salems kommun.

Salems socken ligger på Södertörn, nordost om Södertälje. Mälaren avgränsar i norr och Bornsjön i nordost. Landskapet är urbant, men präglas historiskt av kuperad skogsbygd, med inslag av öppna odlingsmarker. Stockholms stad började 1899 förvärva området runt Bornsjön, för att säkra sjön som vattentäkt.

Kyrkan

Salems kyrka ligger monumentalt på en udde vid Bornsjöns sydöstra strand, inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården. Kyrkobyggnaden består av torn, långhus, femsidigt kor, sakristia och vapenhus. Samtliga delar lär vara medeltida, fransett koret.

Södra sidan av Salems kyrka. Bildnummer LP_2015_00074. Foto Bengt Bygdén

Salems kyrkas äldsta delar har byggnadsmått som styrker att kyrkan uppfördes på 1100-talets första hälft. De äldsta delarna av den nuvarande kyrkan är tornet och den norra långhusväggen till och med sakristians östra mur. Tornet med sin slanka, avsmalnande siluett visar i sin helhet upp ett ålderdomligt uttryck. Långhusets äldsta del kan ses på utsidan, i muren ovanför sakristian i norr. Där finns en vinkel i muren som visar var den gamla norra muren slutat. Densamma syns på insidan.

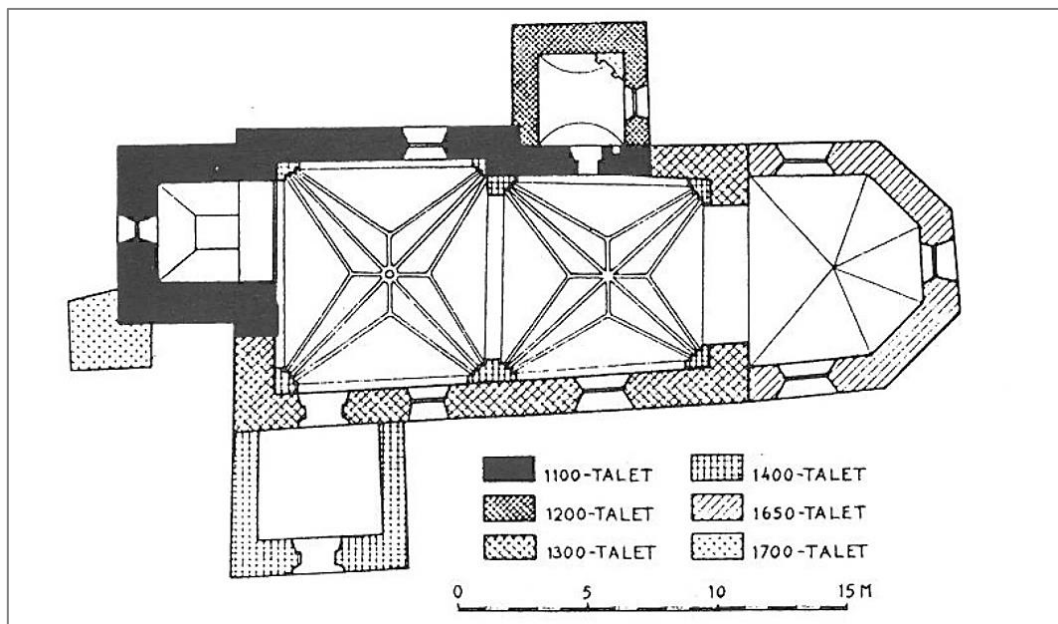
Att norra väggen är mycket gammal framgår även av att tornet inte ligger mitt på västgaveln. En rest av den gamla rivna södra muren kan ses på den västra väggen i kyrkorummet.

Uppförandet av sakristia bedöms till 1200-talet. Därefter har långhuset förlängts och breddats, oklart när. (I närbelägna Grödinge kyrka skedde dock motsvarande utbyggnad 1326.) Hur stort parti av nordmuren som är tidigmedeltida är osäkert.

Vapenhuset utbyggdes under senmedeltiden och saknar murförband med långhuset, vilket alltså visar att utbyggnaden skett efter långhusets breddning och förlängning. Under senmedeltiden tillkom även kyrkorummets två stjärnvalv, på murpelare.

Kyrkans gravkor tillkom troligen efter Carl Henrik Wredes död 1655. Den kraftiga strävpelaren i tornets sydvästra hörn tillkom troligen vid en tornreparation 1749.

Invändigt har kyrkan framför allt fått sitt utseende genom restaurering 1809. Kyrkan genomgick även restaureringar 1925, 1968 och 1995.

Undersökning

Långhusets taklag i Salems kyrka är sannolikt senmedeltida, byggd före eller i direkt anslutning till att stjärnvalv slogs över kyrkorummet. Detta framgår av att flera taktassar och stickbjälkar kapades vid valvslagningen. Vidare framgår att delar i långhusets takkonstruktion utbyttes under 1600-talet, samtidigt som korets tillkom i sin helhet, som en nästan exakt kopia.

Gran är takkonstruktionens dominerande träslag. Möjligen är remstyckena i furu. Knutpunkterna är halvt i halvt utan laxning eller nacke. Knutarna är originaldymlade men senare förstärkta med spik. Spår finns av vit färg eller kalk på takstolarna. Behuggningen är fint huggen tvärsbilning. Ingen märkning i långhuset återfanns, men koret har inhuggna romerska siffror. Trobrädorna är sentida.

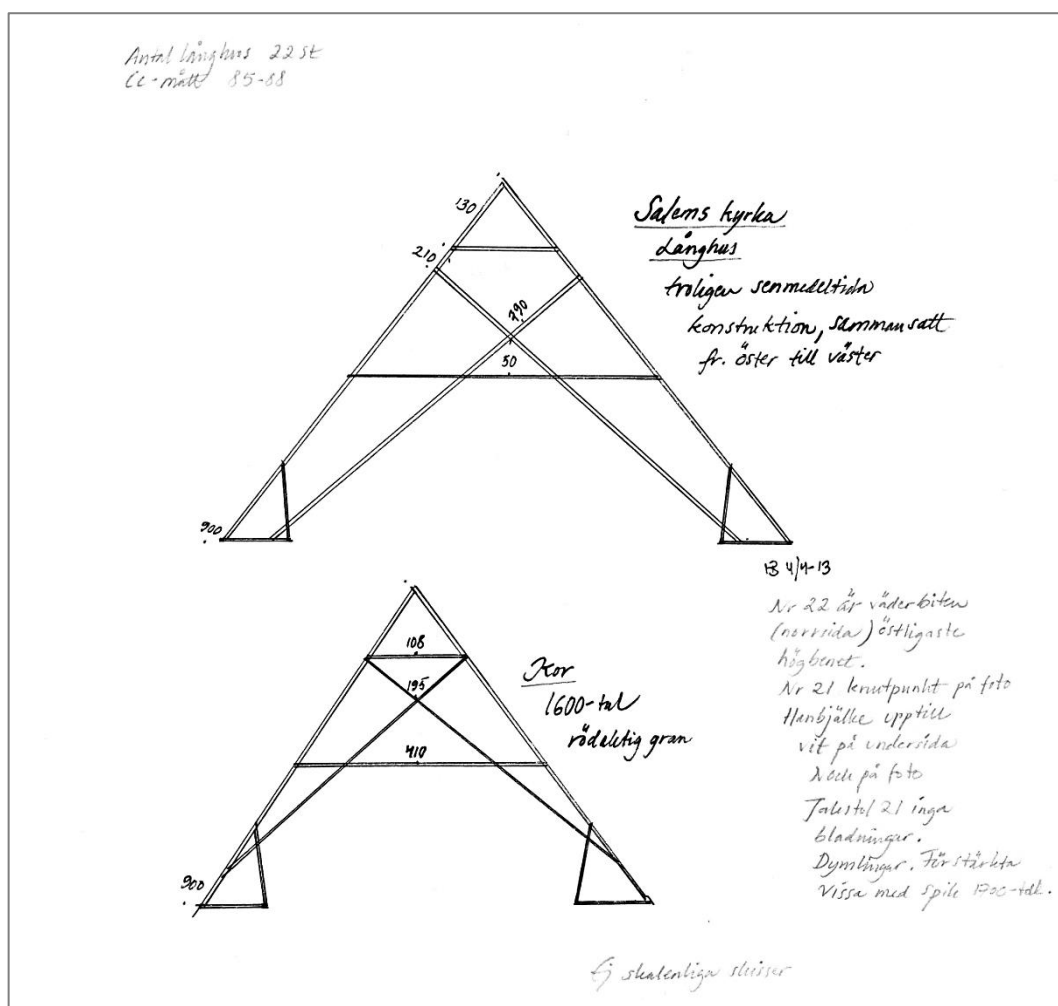
I förbindelsegången mellan långhusvinden och tornet finns sprätthuggna ekplankor vilka bör vara från tiden före digerdöden. Tornets träkonstruktion i övrigt är sannolikt från 1600- eller 1700-talen. Virke från senmedeltiden kan ha återanvänts.

Som helhet är tornkonstruktionen välgjord, vilket för tankarna till senmedeltid, eller till sent 1700-tal – perioder som båda kännetecknas av väl utfört hantverk. Märkningen i tornet förefaller också lik 1500-talsstilen. Gamla trobrädor finns i tornet, liksom ramsågade.

Vindarna över kyrkans sakristia och ett vapenhus är helt tillslutna, nås varken via yttertak eller inifrån och har därför inte inventerats.

För övrigt konstaterades att spåntakets täthet bör kontrolleras på långhusets båda spåntäckta takfall och korets södra takfall.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg och Bengt Bygdén 2013-04-04

*Bilden till vänster, från Salems kyrkvind, visar sträva som kapats vid stickhjälken, för att få plats för valvkupa.
Bildnummer LP_2015_00075.
Foto Bengt Bygdén*

*På Salems kyrkvind, över långhusets äldre del, finns rester av vit färg på banbjälke.
Bildnummer LP_2015_00076. Foto Bengt Bygdén*

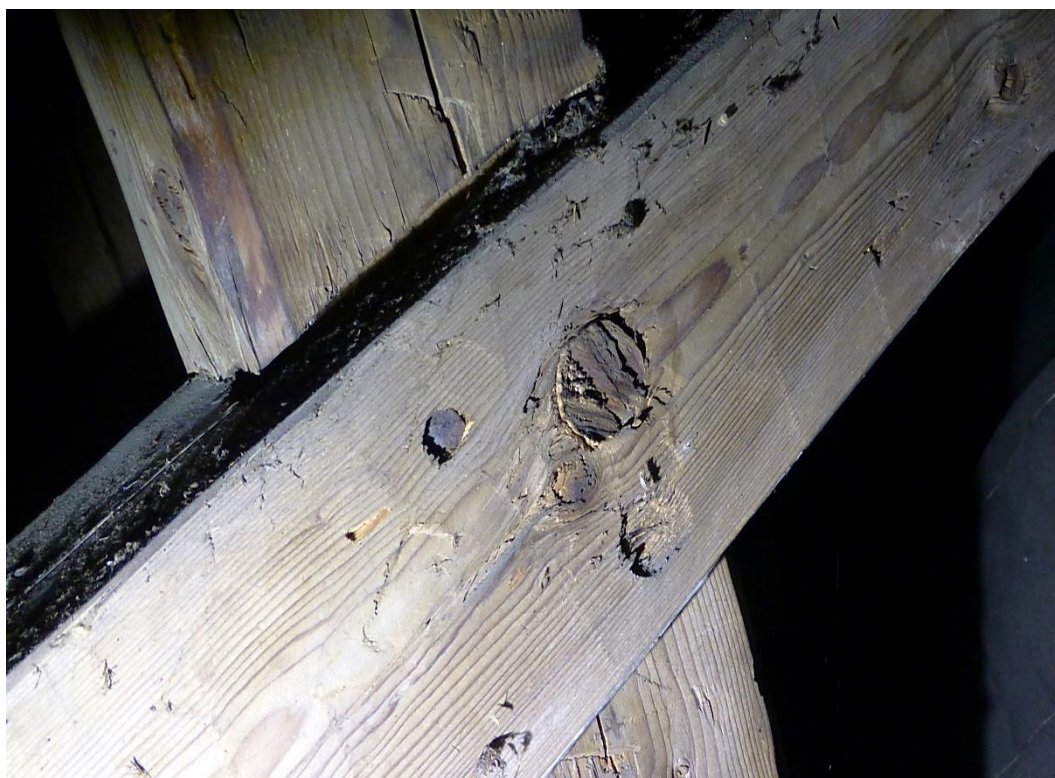
*I passagen mellan Salems kyrktorn och långhusets vind sitter tydligt sprutthuggna ekplankor i taket. Sprutthuggningen indikerar att tornet byggdes före digerdöden.
Bildnummer LP_2015_00077. Foto Bengt Bygdén*

Ovanstående bild från Salems kyrkvind visar en dymlad knutpunkt och ett högben som har vankant med granbark. Bildnummer LP_2015_00078. Foto Bengt Bygdén

*Ovanstående bild av Salems kyrkvind visar takstolar med strävor från 1600-talet. Bortom dessa följer ett senmedeltida taklag. Strävorna går ned mot högben respektive stickbjälke.
Bildnummer LP_2015_00079. Foto Bengt Bygdén*

Dymling har senare förstärkts med spik. Foto Bengt Bygdén.

Hölö Kyrka

Hölö

Namnet Hölö, 1379 *Höle*, är ett bygdenamn med innehållet *bol*, *liten höjd* eller *kulle*, syftande på de många bergknallarna i socknen. Hölö socken bildades på 1500-talet genom en sammanslagning av de två socknarna Överhölö och Ytterhölö, vilka båda har medeltida ursprung. Liknande namnpar förekommer fortfarande i närliggande socknar. Kyrkorna i alla dessa socknar förmodas vara uppförda på 1100-talet, varför delningen av bygden tros vara ett mycket tidigt fenomen, men kanske kristet.

Överhölö kyrka står ruin norr om Hölö samhälle, medan Ytterhölö kyrka idag benämns Hölö kyrka. Överhölö kyrka stängdes på 1500-talets mitt, någon gång mellan 1530, då Kung Gustav Vasa drev in silvret från kyrkan, och 1575 då den betecknas som en ödekyrka.

Hölö socken har historiskt tillhört Hölebo härad. Hölö landskommun bildades 1862 och slogs ihop med Mörkö landskommun 1952. Båda uppgick 1971 i Södertälje kommun, samtidigt som länstillhörigheten ändrades från Sörmland till Stockholm. Församlingen uppgick 2010 i Hölö-Mörkö församling.

Hölö socken ligger norr om Trosa och väster om Mörköfjärden och Tullgarnsviken med sjön Långsjön i väster. Socknen utgörs i väster av kuperad skogsbygd med inslag av odlingslandskap, i öster av kustbygd.

Hölö kyrka ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

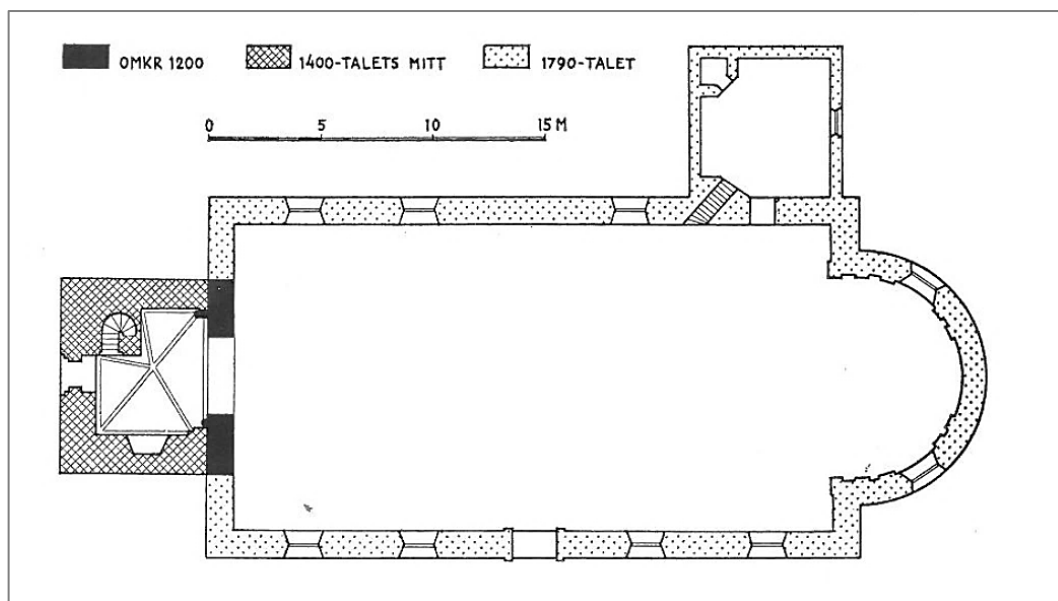
Kyrkan

Hölö kyrka är densamma som tidigare Ytterhölö kyrka. Fullständig ombyggnad skedde på 1790-talet. Kyrkans plan före ombyggnad framgår av en uppritad planritning från 1685. Enligt denna var tornet och sakristian belägna på samma plats som idag. Kyrkan var större än systerkyrkan Överhölö, varför det är rimligt att denna var huvudkyrkan i trakten när det fanns två kyrkor. Måtten på den gamla kyrkan var omkring 22 x drygt 6 meter på långhuset och den byggdes på mot öster. Märken på långhusets gavel inuti tornet visar att ett ganska smalt torn uppfördes på samma gång som det ursprungliga kyrkobygget utfördes. Även en sakristia kan ha funnits då.

På en plan från 1765 finns sakristian markerad mitt på norrväggen vilket sannolikt betyder att den ursprungligen byggdes invid det äldsta koret, då kyrkan var kortare mot öster. I söder fanns på samma plan även ett vapenhus mot söder, strax öster om tornet, troligen från 1400-talet.

Det ursprungliga tornet revs på 1400-talet, för att ersättas av ett bredare torn. Detta torn är idag enda resten av den äldre kyrkan. Den tidigare tornspiran var inte försedd med ljudgluggar, så troligen har det funnits en separat klockstapel på platsen vid någon tid. På 1760-talet försågs tornet med dagens tornspira med ljudgluggar, av Olof Liding, Stockholm.

1792 påbörjades en ombyggnad av kyrkan. Allt utom tornet och västväggen som tornet stödde mot revs. Kyrkan fick en rektangulär sal, gipsat tunnvalv och en absid för altaret. Den nya kyrkan stod klar 1796. Av tornets äldsta delar syns idag utskjutande stenar i väggen som är resterna från 1100-talstornet. Över tornrummets senmedeltida tegelvalv finns också stenrester i form av spår av ett högt sittande tunnvalv av sten.

Undersökning

Tornets träkonstruktion är i huvudsak byggd från 1600-talet fram till 1800-talet. Möjligen innehåller den återanvända delar från en äldre konstruktion, i så fall från 1400-talsbygget. Kyrkans övriga taklag bedöms i sin helhet vara kyrkans omgestaltning på 1790-talet.

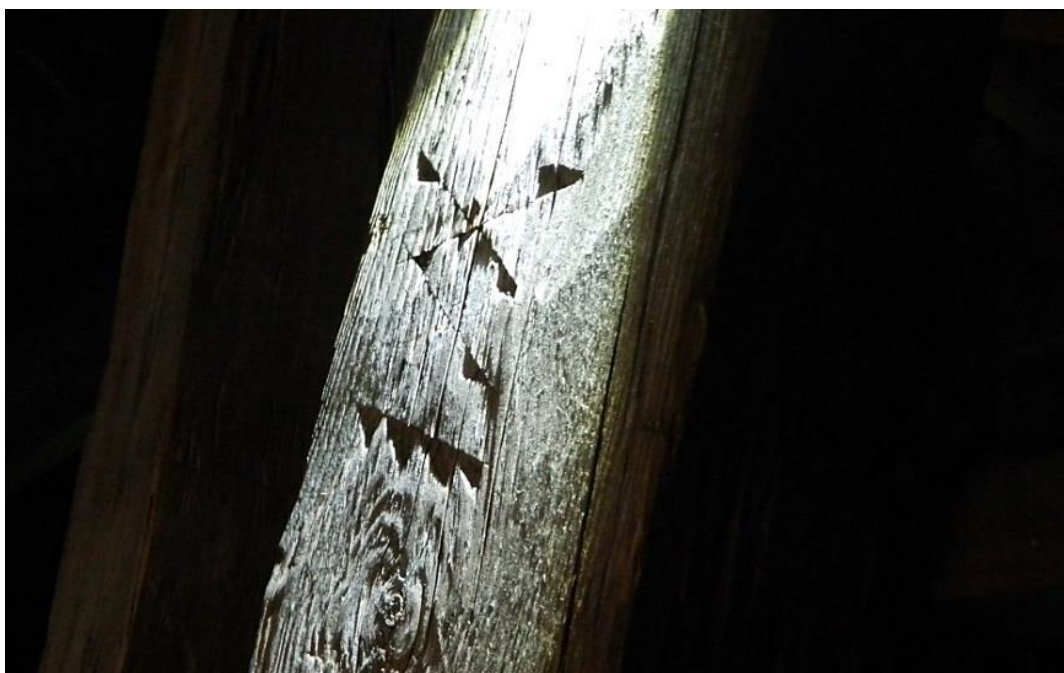
Inventering utförd av Hedvig Bellberg och Bengt Bygdén 2013-06-26

I Hölö kyrktorn förekommer äldre konstruktionsvirke. Foto Bengt Bygdén.

Höle kyrkas södra och östra sida. Bildnummer LP_2015_00080. Foto Bengt Bygdén

*I Höle kyrktorn finns timmermansmärkning som möjligen kan vara senmedeltida.
Bildnummer LP_2015_00081. Foto Bengt Bygdén*

Mörkö kyrka

Socknen

Namnet Mörkö omnämns första gången i skriftliga källor 1291, som *in Myrky*. Det fornsvenska ortnamnet *Myrk(i)a*, den mörka, sägs syfta på öns instängda läge i förhållande till Östersjöns öppna vatten utanför öarna. Mörkö socken och församling omfattar flera mindre öar i Himmerfjärden, som är en vik av Östersjön.

Godset Hörningsholm, med anor från 1300-talet, har betytt mycket för Mörkö kyrkas historia. Godsets patron var av tradition kyrkans patronus, som rådde över såväl kyrkobyggnad som präst. Traditionen bröts först 1921.

Mörkö socken har historiskt ingått i Hölöbo härad, tills bildandet av landskommun 1865. Hölö och Mörkö landskommuner slogs ihop 1952 och uppgick 1971 i Södertälje kommun. Samtidigt ändrades länstillhörigheten från Södermanlands till Stockholms län. Församlingen uppgick 2010 i Hölö-Mörkö församling.

Mörkö socken ligger väster om Himmerfjärden i farleden mot Södertälje. Socken är i norr och på tillhörande småöar kuperad och skogrik, för att i södra delen av huvudön vara uppodlad slättbygd. Mörkö förbinds med fastlandet genom Mörköbron invid Kasholmen. Därutöver finns öarna Oaxen, Fifång, Eriksö och flera ännu mindre öar. Mörkö kyrka ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

Kyrkan

Mörkö kyrkas ursprungliga grundplan lär ha varit romansk och härstammat från 1100-, eller 1200-talet. Långhuset hade rektangulär grundform och ett litet kvadratisk kor i öster. Detta äldsta långhus utgör idag kyrkans västparti. Sannolikt revs äldsta koret under 1300-talet, varpå kyrkans långhus utbyggdes cirka 25 meter österut. Kyrkobyggnaden fick salsplan, där koret inte är markerat utifrån. Under senmedeltiden fick också kyrkan ett vapenhus framför portalen i söder, en sakristia i norr samt ett tegelvalv över kyrkorummet.

Ett stort kor, egentligen den nuvarande södra korsarmen, färdigställdes 1660. Uppgifter finns om att kyrkan skulle ha bränts av ryssarna 1719, men belägg saknas.

Kyrkan utvidgades 1787-1788, då de senmedeltida valven togs ner och ersattes av gipsade trävalv. Sakristian i norr ombyggdes till korsarm. En ny sakristia tillkom i direkt anslutning till den gamla. Vapenhuset i sydväst revs. En ny ingång togs upp i väster. Den gamla sydportalen finns markerad invändigt med en nisch, men delvis dold av vindfånget under orgelläktaren i väster. 1841 byggdes ett runt gravkor i anslutning till södra korsarmen. Sedan dess består kyrkans plan till sina huvuddrag.

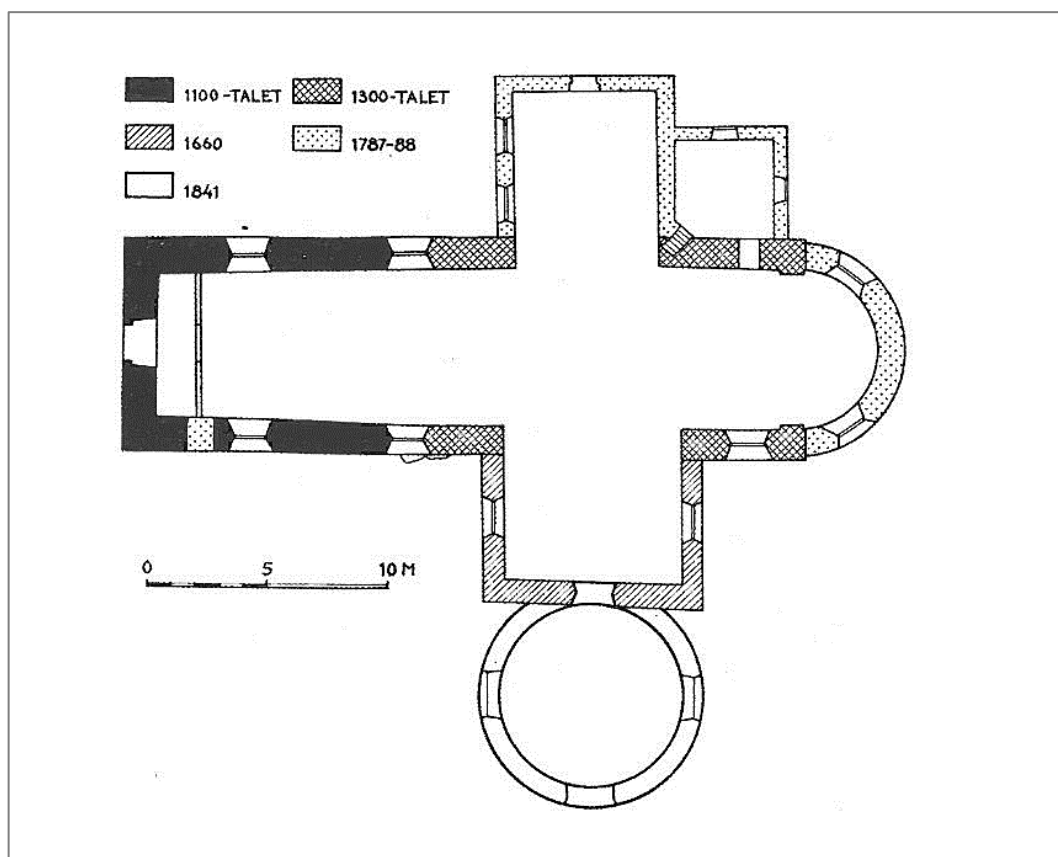
Vid förnyelse 1933, efter handlingar av arkitekt Ove Leijonhuvud, fick kyrkorummet sin nuvarande bänkinredning och orgelläktare. I väster insattes bredare dörrar och norra vindfånget byggdes om. Vid senaste inre renoveringen 1960 sandblästrades kyrkorummets väggar (!) och putsades om.

*Mörkö kyrkorum 2016-05-18.
Foto Rolf Hammarskiöld*

Klockstapeln

Mörkö kyrkas klockstapel restes 1747, på ett berg väster om kyrkan. Konstruktionen vilar sedan 1968 på betongfundament. Yttre resverket omfattar åtta snedsträvor/stödben av dubbla stockar bilat timmer, inklädda med bräder. Innanför snedsträvorna finns huvudpelarna, tre lodräta, spånklädda stolpar. Ytorna har rödtjärats. Klockstapeln kröns av en karnissvängd, koppartäckt huv, med takkupor och ljudluckor i varje väderstreck. I stapeln hänger två klockor, varav storklockan sannolikt är från 1500-talets början och lillklockan är från 1742.

Undersökning

Enligt undersökningen finns inget medeltida träbyggnadsmaterial kvar i Mörkö kyrka. Sannolikt restes helt nya taklag vid kyrkans ombyggnad på 1780-talet.

Klockstapeln är öppen, med brädfodrade strävor och spånklädda ben, vilket gör stomverket svåråtkomligt. Med tanke på det sena byggnadsåret, 1747, tyder inget på att medeltida byggnadsvirke har återanvänts i konstruktionen.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg och Bengt Bygdén 2013-06-26
Uppgifter tillades 2017-02-22 av Rolf Hammarskiöld.

Mörkö kyrkas södra sida. Senaste fasadrenoveringen skedde 2011. Foto Rolf Hammarskiöld

Mörkö kyrkas klockstapel restes 1747, på ett berg väster om kyrkan. Yttre resverket omfattar åtta snedsträvor/stödben, inklädda med bräder. Innanför snedsträvorna finns huvudpelarna, tre lodräta, spånklädda stolpar. Ytorna har rödtjärats.
Foto Rolf Hammarskiöld

Inträde till Mörkö kyrkvind sker genom en lucka i yttertaket. Foto Hedvig Bellberg.

Mörkö kyrkas taklag är sannolikt från 1700-talet. Bildnummer LP_2015_00084. Foto Bengt Bygdén

Tveta Kyrka

Tveta

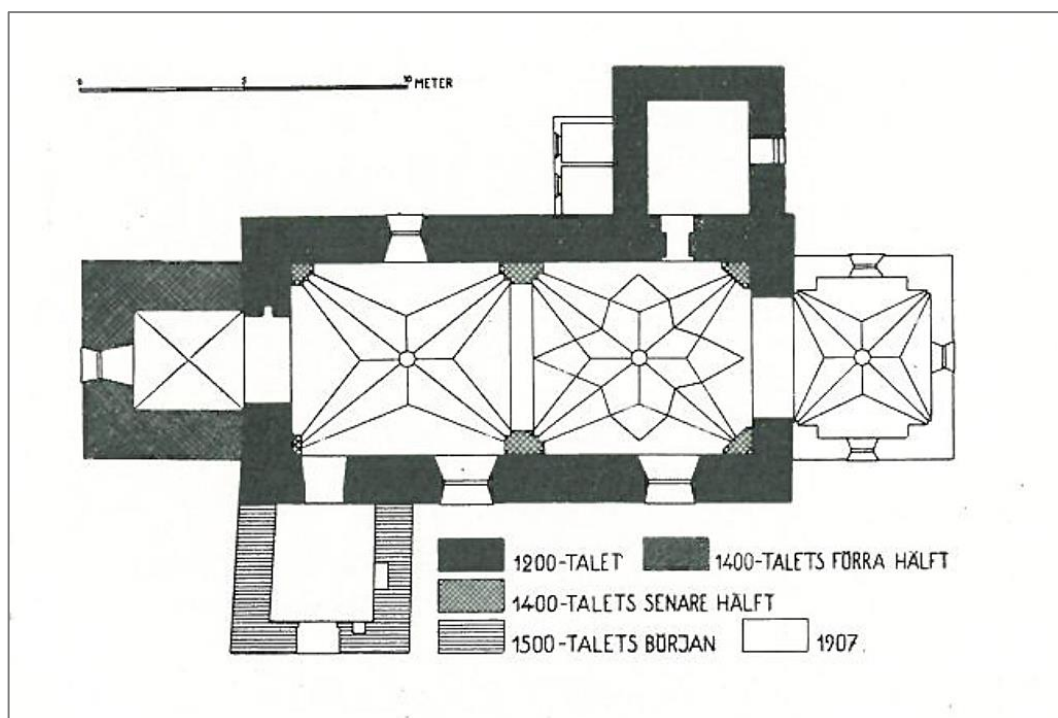
Tveta socken har medeltida ursprung och namnet skrevs 1291 *Thuetum*. Detta är ett bygdenamn som innehåller betydelsen för ordet *röjning*.

Tveta socken ingick historiskt i Öknebo härad, tills landskommun bildades 1865. Landskommunerna Tveta och Östertälje sammanslogs 1952 och uppgick 1963 i Södertälje stad, som 1971 ombildades till Södertälje kommun. Församlingen uppgick 2002 i Södertälje-Tveta församling, som 2010 uppgick i Södertälje församling.

Tveta socken sydväst om Södertälje, präglas av svagt kuperad, sjörik skogsbygd, väster om Hallsfjärden och sjöarna Vällingen, Måsnaren och Lånaren.

Kyrkan

På 1100-talet stod troligen en träkyrka på platsen för Tveta kyrka, vid Måsnarens strand. Den nuvarande Tveta kyrka är dock i sina äldsta delar en 1200-talskyrka, från den senare delen av århundradet. 1200-talskyrkan bestod av det nuvarande långhuset och möjligen även sakristian. Långhuset hade trätak, men av det finns inga spår. Sakristian hade tunnvalv av tegel. Genom en lucka ovanför orgeln når man vinden där man kan se att tornets mur inte är fästad i 1200-talskyrkans gavel förrän högre upp, varför det är sannolikt att tornet tillkommit efteråt. Tornbygget skedde under 1400-talets första hälft. Valvslagningen ovanför kyrkorummet tros ha utförts på 1500-talets slut eller 1600-talets början. Vapenhuset utfördes på 1600-talet. rummet tros ha skulлат valvslås, vilket inte skett. 1742 ersattes tornhuven av en ny av Lars Ersson, Floda. Den över tornet i Tveta kyrka är mycket lik föregångaren som finns på tornet på Ytterjärna kyrka. 1907 tillkom ett kor mot öster.

Undersökning

Tveta kyrkas långhustak är troligen från 1600-talet. Tornet kan ha delar från en senmedeltida konstruktion.

Sakristian och vapenhuset var ej åtkomliga vid inventeringstillfället.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg och Bengt Bygdén 2013-06-26

Tveta Kyrkas södra och östra sida. Bildnummer LP_2015_00085. Foto Bengt Bygdén

Tveta kyrktorns bärverk sticker in i muren. Bildnummer LP_2015_00086. Foto Bengt Bygdén

Vårdinge kyrka

Socknen

Namnet Vårdinge, 1285 *Warthunge*, är ett bygdenamn med efterleden inbyggarbeteckningen inge/unge. Förleden kan komma från antingen *vardher*, *vakt(hållning)* eller *vardhe*, *vårdkase*.

Vårdinge socken har historiskt tillhört Öknebo härad, tills Vårdinge landskommun bildades 1862. År 1952 sammanslogs Järna och Vårdinge landskommuner, vilka 1963 uppgick i Södertälje stad, ombildad till kommun 1971.

Vårdinge socken ligger sydväst om Södertälje med Yngaren i norr, Frösjön och Sillen i väster och Långsjön i sydost. Socknen utgörs i väster av öppna slättbygder, i öster och norr av kuperad skogsbygd.

Vårdinge kyrka ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

Kyrkan

Vårdinge kyrka ligger högt, med utsikt över sjön Sillen. Nuvarande utseende tillkom vid en stor ombyggnad 1822, fast delar av kyrkan härstammar från medeltiden.

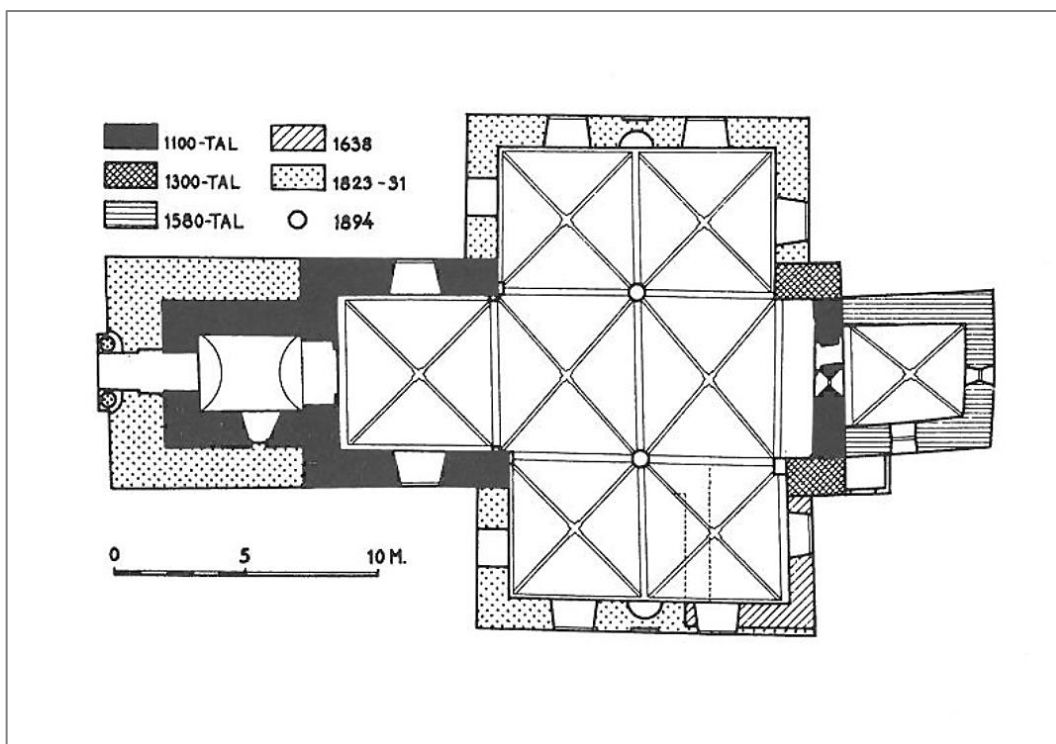
Sannolikt vid 1100-talets slut uppfördes en stenkyrka på platsen, med torn i väster och ett smalare rakslutet kor i öster. En annan uppfattning är att ett avlångt kor är kyrkans äldsta del och att tornet och långhuset tillkom något senare. Av denna äldsta kyrka återstår tornets nedre inre delar samt murarna omkring orgelläktaren, dvs långhusets västra delar samt korets östvägg med ett smalt romanskt fönster. Spår från medeltiden är också de senmedeltida spetsbågiga ljudgluggarna.

På 1300-talet genomfördes den gotiska salskyrkotypen med ett rektangulärt kyrkorum. I samband med detta gjordes ofta koret lika brett. I Vårdinge kyrka sparades den ursprungliga korgaveln, som fick ingå i den nya. Under 1300-talets senare del uppfördes sannolikt också en sakristia i nordost, även om belägg saknas.

Vid 1400-talets mitt fick kyrkorummet tre tegelvalv, som dekorerades med kalkmålningar av kyrkmålaren Peter, som var lärare till Albertus Pictor. På 1400-talet höjdes också tornet med en våning i tegel och vapenhuset i söder uppfördes. Nuvarande sakristian tillkom under 1500-talets senare del, hade sannolikt en medeltida föregångare. 1580 spånslogs kyrkans tak. År 1638 byggdes tillkom ett gravkor på kyrkans södra sida, över generalrätmästaren Mårten Rosenstierna.

År 1737 blåste tornspiran ner. En ny tornhuv restes på 1740-talet, av Lars Ersson, Floda, som även gjorde huvarna till Tveta, Överjärna och Ytterjärna kyrkor. De medeltida kalkmålningarna övermålades 1746.

Vårdinge kyrka byggdes om kraftigt 1822. Två korsarmar tillkom mot norr respektive söder. De båda östligaste tegelvalven revs och ersattes med gipsade trätunnvalv. Västgaveln försågs med en portal omgiven av kolonner. Kyrkan nyinreddes. Vid nästa förnyelse 1894 ersattes trätunnvalven från föregående ombyggnad med tegelmurade valv. Ny inredning tillkom. Inre omgestaltning skedde även 1957, efter program av arkitekt Ove Leijonhufvud.

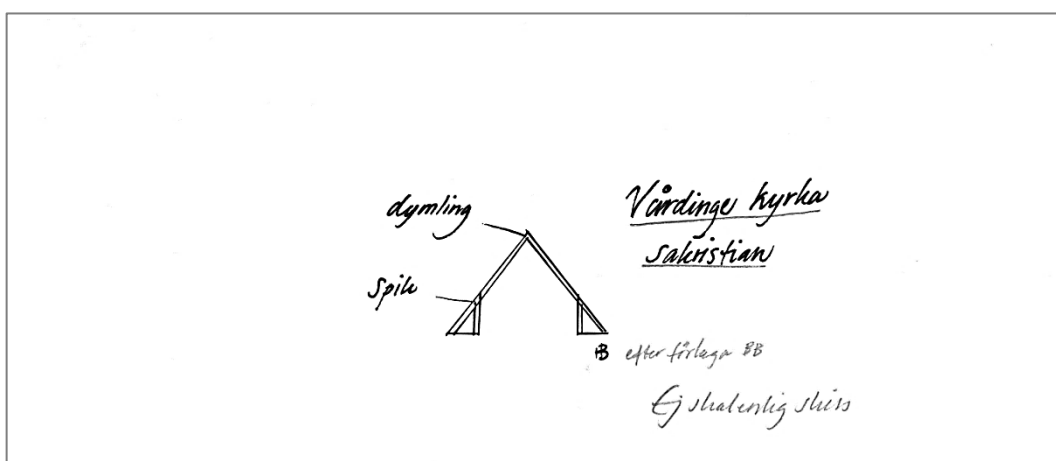

Undersökning

Vårdinge kyrkas sakristia har ett taklag som är tämligen komplett och sannolikt från 1500-talet, kanske även trobrädorna. Takstolen har tass och stödben men saknar hanbjälke. Behuggningen är utförd tvärs träfibrerna, med en rakeggad bila. Vankant förekommer och knutpunkterna är halvt i halvt.

Taklagen i långhuset/koret är sannolikt från 1822 års ombyggnad.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg, Bengt Bygdén, Albin Uller och Thomas Hagaeus 2013-06-25

Vårdinge kyrkas västra sida. Bildnummer LP_2015_00087. Foto Bengt Bygdén

*Vårdinge kyrkas sakristia har takstolar av gotisk typ och taktro av kluvna bräder.
Bildnummer LP_2015_00088. Foto Bengt Bygdén*

Ytterenhörna kyrka

Socknen

Ytterenhörna socken har medeltida ursprung och benämns tidigt som Tuna Enhörna socken. Namnet förekommer 1281 som *Tunum Enhörne* och innehåller bygdenamnet Enhörna. Namnet syftar på *horn*, dvs den udde där både Ytter- och Överenhörna socknar är belägna. Prefixen Ytter och Över syftar på avstånden till Mälaren och Östersjön. Ytter var närmare och över längre ifrån.

Fornlämningar visar att området varit bebott sedan stenåldern. Även från senare perioder finns talrika fynd. En runinskrift invid norra fasaden på Ytterenhörna kyrka indikerar ett tidigt kristet inflytande. På medeltiden delades halvön i två socknar, den nordligare Överenhörna och den sydligare Ytterenhörna. Koppling fanns till kungamaktens kungsgårdar, där ett beskydd över den kristna kyrkan fanns.

Ytterenhörna socken har historiskt tillhört Selebo härad. År 1862 bildades Ytterenhörna landskommun, som 1948 sammanslogs med Överenhörna och 1967 uppgick i Södertälje stad, 1971 ombildad till Södertälje kommun. Församlingen uppgick 1948 i Enhörna församling och länstillhörigheten ändrades 1967 från Södermanlands län till Stockholms län.

Ytterenhörna socken utgör den södra delen av halvön Enhörnalandet. Socknen består av kuperad mark med skogs- och odlingsbygder.

Ytterenhörna kyrka ligger inom ett område av riksintresse för kulturmiljövården.

Kyrkan

Kyrkobyggnaden ligger högt och har dominerat landskapet mer än idag, när den delvis skymms av kyrkogårdens stora träd. Olika byggnadsvolymer kan urskiljas i exteriören. Till ett ganska kompakt långhus har i öster fogats ett smalare kor med högre väggar och en liten, halvrund absid. Mot söder finns ett före detta vapenhus utbyggt, mot väster ett torn, mot norr en korsarm och en sakristia. Yttertaken - måttligt branta till följd av kyrkans höga murliv – täcks av sågade, tjärstrukna spån. På västtornet kröner en klockformig, spånklädd huv och åttasidig tornspets. Sockeln består till stor del av stora block röd målarsandsten, däremellan putsade ytor som avfärgats röda för att ansluta till sandstenen. I de slätputsade, vitkalkade fasaderna avtecknar sig murverken av natursten. Gavelspetsarna och tornet pryds av små, rosafärgade blinderingar. Utmed långhusets takfot löper en tegelmurad gesims. Fönsteröppningarna är rundbågiga, med fasta, svartmålade fönster av gjutjärn. I dem sitter tjocka, handblåsta rutor, längst upp av färgat glas och med etsade stjärnor.

Ytterenhörna kyrka 2011-05-23.

Foto Rolf Hammarskiöld.

Ytterenhörna kyrka är till sitt ursprung en romansk kyrka, att döma av byggnadssättet uppförd under 1100-talets senare decennier. Den dåvarande dopfunten, varav fragment återstår, har daterats till 1170. Från början omfattade kyrkan ett ganska trångt långhus sammanbyggt med ett smalare kor i öster, över vilket ett torn var rest. Korets gavel avslutades med en liten halvrund absid. Fasadmurarna var sannolikt oputsade, bestående av gråsten med stora inslag rödaktig målarsandsten, bland annat i hörnkedjor och runt de små, stickbågiga fönsteröppningarna. Inträde skedde genom en rundbågig portal på södra sidan. Kyrkorummet täcktes antagligen av ett platt trätak.

Redan omkring 1200 antas att ett västtorn lades till kyrkan, så att den fick dubbla torn. Klockorna hängde dock i en fristående klockstapel. Senare under medeltiden tillbyggdes en sakristia norr om koret och ett vapenhus i söder. Västtornets mur förhöjdes och dekorerades då med tegelblindingar.

Vid en stor om- och tillbyggnad åren 1756-58 tillbyggdes en korsarm mot norr, delvis med sten från det samtidigt rivna tornet i öster. Kyrkans fönster höggs upp till sin nuvarande storlek och västportalen tillkom.

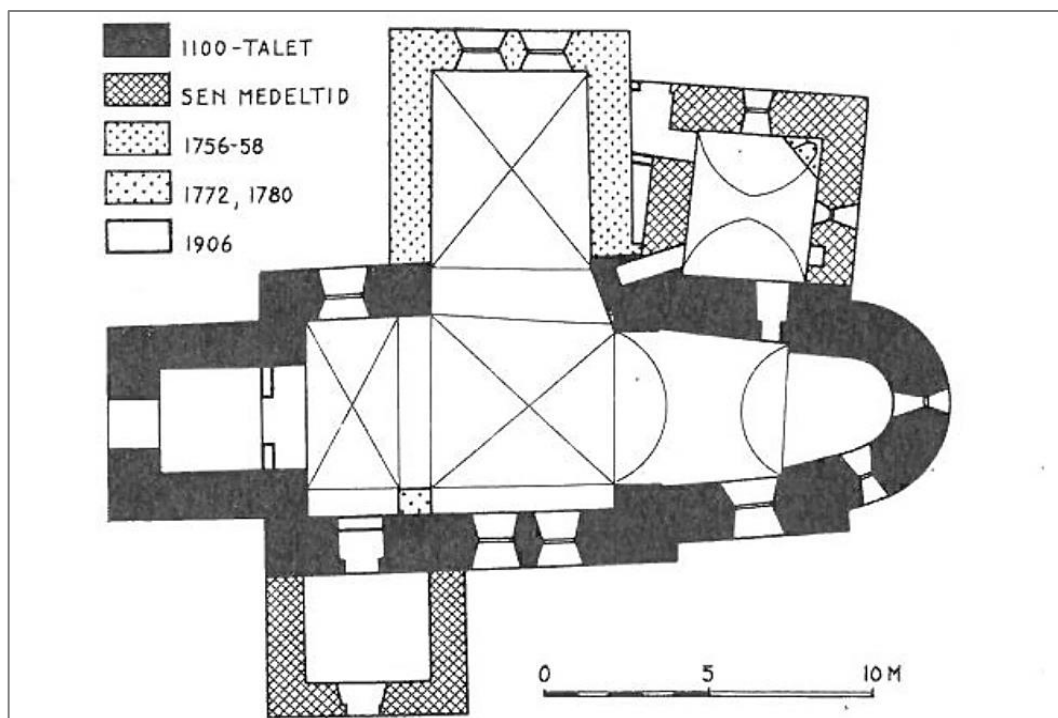

*Ytterenhörna kyrkas östra sida. Senaste fasadrenoveringen skedde 1994.
Bildnummer LP_2015_00089. Foto Albin Uller*

En genomgripande förnyelse skedde 1906-1907, efter arkitekt Fredrik Liljekvists anvisningar. Kyrkorummets valv och väggar fick en tjockare, jämnare puts som dekorerades med målningar i jugendstil. Vapenhuset i söder omvandlades till bisättningsrum, varvid portalen mellan långhus och vapenhus murades igen. Sakristian fick en egen ingång från norr. Nuvarande fönster med ramar av gjutjärn tillkom.

Vid omgestaltning 1954, efter program av arkitekt Kurt von Schmalensee, borttogs alla jugenddekorationer. I kor och absid höggs dessutom den jämna putsen ner i syfte att återskapa medeltida putsytor – äldre muralmålari hittades dock inte.

År 2014 inleddes en radikal omgestaltning av kyrkorummet, som innebar att hela golvkonstruktionen revs ut. Portalen mellan kyrkorum och södra vapenhuset återöppnades. Omgestaltningen pågår alltjämt (2017).

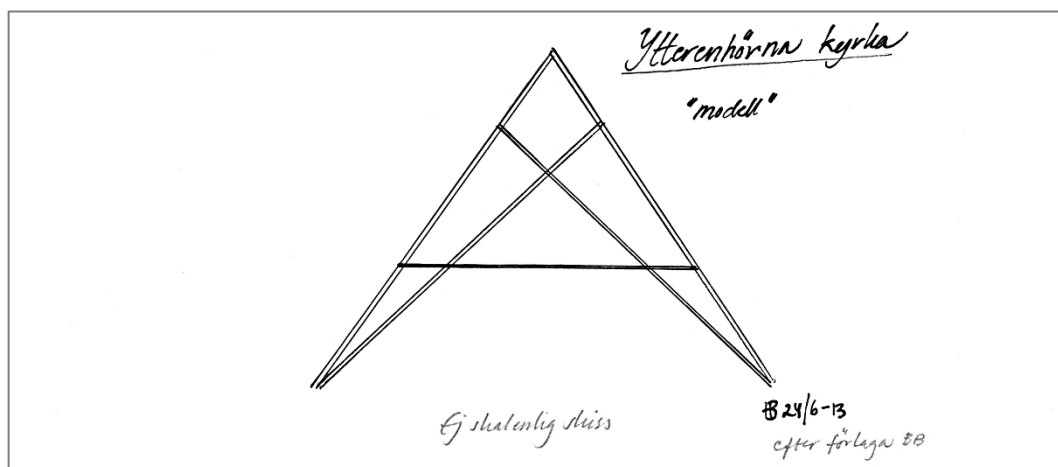
Undersökning

Långhuset i Ytterenhörna kyrka har taklag från 1700-talets andra hälft, dock i sengotisk stil. Timmermansmärkningen tyder på 1500-tal, men taklaget är sannolikt en rekonstruktion och märkningen en kvarleva. I långhusets östra del finns rester av en romansk takstol. Delarna finns på västra utsidan av vad som är resterna efter ett östtorn. Det finns fragmentariska trärester kvar, samt avtryck från trä.

På vapenhusets vind finns ett något äldre trämaterial, men antagligen inte medeltida. Tornets träkonstruktioner är förmodligen från sent 1800-tal.

Sakristian, absiden och koret var ej åtkomliga vid inventeringstillfället.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg, Bengt Bygdén, Albin Uller, Andreas Sohlberg 2013-06-24
Uppgifter tillades 2017-02-22 av Rolf Hammarskiöld.

Översiktsbild av valvkupor och taklag i Ytterenbörna kyrka. Foto Rolf Hammarskiöld

*På Ytterenbörna kyrkas taklag förekommer timmermansmärkning och tvärsbilat virke.
Bildnummer LP_2015_00090. Foto Bengt Bygdén*

Överenhörna kyrka

Socknen

Överenhörna socken har medeltida ursprung. Så tidigt som 1276 omnämns *Enhörne*. Namnet syftar på *horn*, den udde där Över- och Ytterenhörna socknar är belägna. 1346 nämns ortsnamnet *Hosaby Enhörne*. Husaby var ett äldre namn på godset Ekensberg. Prefixen Över och Ytter syftar på avstånden till Mälaren och Östersjön. Över var längre ifrån och Ytter var närmare. Under medeltiden benämndes även socknarna Husby (Överenhörna) och Tuna (Ytterenhörna), vilket har en koppling till kungamaktens kungsgårdar, där ett beskydd över den kristna kyrkan fanns.

Överenhörna socken har historiskt tillhört Selebo härad, tills Överenhörna landskommun bildades 1862. Sammanslagning skedde 1948 till Enhörna landskommun 1948, vilken uppgick i Södertälje stad 1967, ombildad till Södertälje kommun 1971. Länstillhörigheten ändrades 1967 från Södermanlands län till Stockholms län.

Överenhörna socken utgör nordspetsen av Enhörnalandet. Socknen utgörs till stor del av kuperad skogsbygd. Kring kyrkan dominerar dock ett öppet odlingslandskap. Överenhörna kyrka ligger inom ett riksintresse för kulturmiljövården.

Överenhörna kyrkas västra sida 2013-09-23. Foto Rolf Hammarskiöld

Kyrkan

Överenhörna kyrka och omgivande, hamlade trädskronor är med sitt läge framträdande i landskapet. Kyrkobyggnaden omfattar ett långhus med tresidig avslutning för koret i öster, sakristia i norr och ett västtorn med spetsig lanternin/spira. Kyrkans sockel består av grovt fogad gråsten. Fasaderna är i huvudsak slätputsade, med inslag av spritputsade fält/blinderingar. I tornet finns kraftiga ankarjärn. På tak och tornspira ligger svartmålad plåt.

Omkring 1200 anses kyrkan i Överenhörna ha blivit byggd, som en gårdskyrka för intilliggande Husby kungsgård, våra dagars Ekensberg. Dåtidens långhus mätte cirka 75 kvadratmeter - större än andra, närbelägna kyrkors. I öster fanns ett lägre, kvadratisk kor och i väster ett ganska smalt torn. Klockorna hängde sannolikt i en fristående klockstapel. Kyrkorummet var från början täckt med ett tak av trä.

På 1400-talet tillbyggdes ett vapenhus i söder och sakristia i norr. Kyrkorummets ursprungliga trätak ersattes med tegelmurade gubbvalv, kallade så därför att de smyckats med skulpterade ansikten.

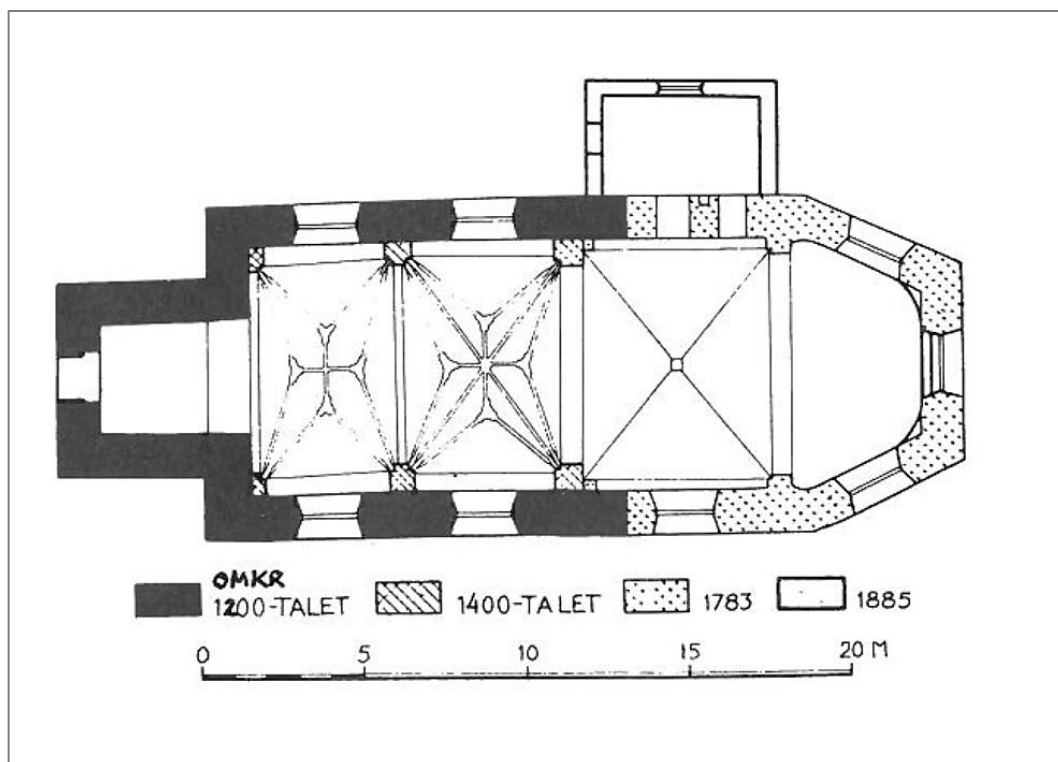
År 1684 avbildades Överenhörna kyrka med dåvarande smalt kor och vapenhus i söder, samt tornet med spåntäckt sadeltak. En längsgående spricka hade tecknats i långhusets östra del - tydligen var byggnaden instabil. Vid kyrkoherde Laurentius Dahlius tillträde år 1717 sades kyrkan vara så förfallen "att man endast med stor livsfara kunnat förrätta Gudstjänst". Sedan stiftskollekt insamlats till församlingen skedde en etappvis upprustning på 1720- och 1730-talet. Bland annat restes en ny, spetsigare tornspira, som byggmästare Carl Åhrman hade ritat.

Ännu mer genomgripande blev 1782-87 års ombyggnad och upprustning. Då revs kyrkans medeltida kor och sakristia. Istället förlängdes långhuset österut för att rymma ett kor med samma bredd och en sakristia i bakomvarande, tresidig avslutning. Vapenhuset i söder revs också. Sedan dess har inträde skett från väster, genom tornets portal vars rundbågiga dörr är från denna tid. Kyrkans fasader putsades på nytt och fick då sina spritputsade blindingar.

Dagens omfång och huvuddrag fick kyrkan vid ombyggnad 1884-85. Anvisningarna hade skrivits av arkitekt Carl Möller, kompletterades av byggmästare August Rahmquist och senare även av hovintendent A Nyström. Ombyggnaden blev nämligen större än från början planerat. Vid pågående arbeten visade sig tornets murar så spruckna att 1700-talets spira och hela klockvåningen måste rivas. Ersättande klockvåning murades i tegel och en kraftigare tornspira restes. Kyrkans övriga murar förstärktes med dragjärn. På norra sidan byggdes en sakristia, på platsen för den medeltida sakristian, riven 100 år tidigare. I samtliga fönsteröppningar insattes alltså bevarade bågar och karmar av ek.

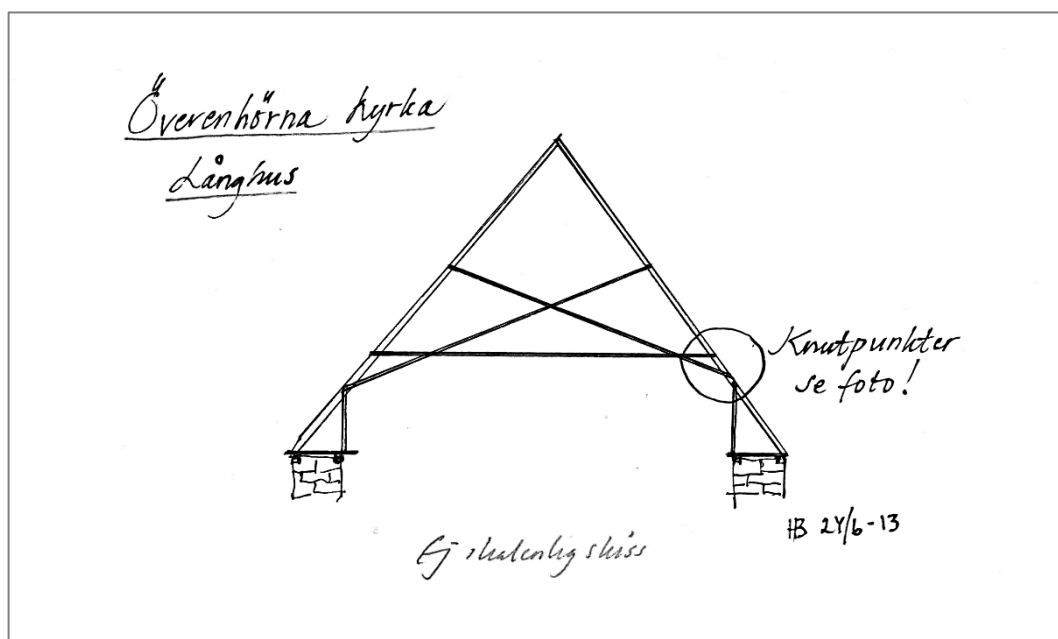
Överenhörna kyrkas södra sida 2012-04-30. Foto Rolf Hammarskiöld

Undersökning

Överenhörna kyrka har takstolar av gotisk typ, fast sannolikt uppförda 1783. En återanvänd äldre saxsparre har timmermansmärkning. Denna del är sannolikt senmedeltida och styrker att dagens taklag i princip är en rekonstruktion av ett medeltida taklag.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg, Bengt Bygdén, Albin Uller och Andreas Sohlberg 2013-06-24
Uppgifter tillades 2017-02-22 av Rolf Hammarskiöld.

Bilden ovan visar vinden över Överenhörna kyrkas långhus, knutpunkter i södra taklaget. Taktrön består av ramsågade bräder. Bildnummer LP_2015_00091. Foto Bengt Bygdén

På Överenhörna kyrkvind finns en återanvänd, sannolikt senmedeltida saxsparre med timmermansmärkning. Bildnummer LP_2015_00092. Foto Bengt Bygdén

På kyrkvinden i Överenhörna kyrka har en av taklagets saxsparrar daterats. Årtalet 1783 finns utskrivet med rödpenna. Bildnummer LP_2015_00093. Foto Bengt Bygdén

Taklaget närmast nocken på kyrkvinden i Överenhörna. Foto Rolf Hammarskiöld.

Ytterjärna kyrka

Socknen

Äldsta formen av Ortsnamnet Järna är känd från 1100-talet, som *Gaerna/Giärna(r)/Giernum*, vilka är variationer av betydelsen *Garn* (smal vik eller smalt sund) och syftar på den smala segelled som följer bygden längs dess östra gräns. Järna bygd delades i moderförsamlingen Överjärna och annexförsamlingen Ytterjärna, troligen under 1100-talets tidigkristna tid.

Historiskt tillhörde socknen Öknebo härad, tills Ytterjärna landskommun bildades 1862. Denna inkorporerades 1952 i Järna landskommun som 1963 uppgick i Södertälje stad, 1971 ombildades till Södertälje kommun.

Ytterjärna socken ligger söder om Södertälje och väster om Järnafjärden och Hallsfjärden. Socknen utgörs av odlingsbygd vid Järnafjärden och skogsbygd i norr.

Ytterjärna kyrka ligger inom ett riksintresse för kulturmiljövården.

Ytterjärna kyrkas södra sida, med den så kallade Dåderökyrkan i förgrunden.

Foto Rolf Hammarskiöld 2016-08-30

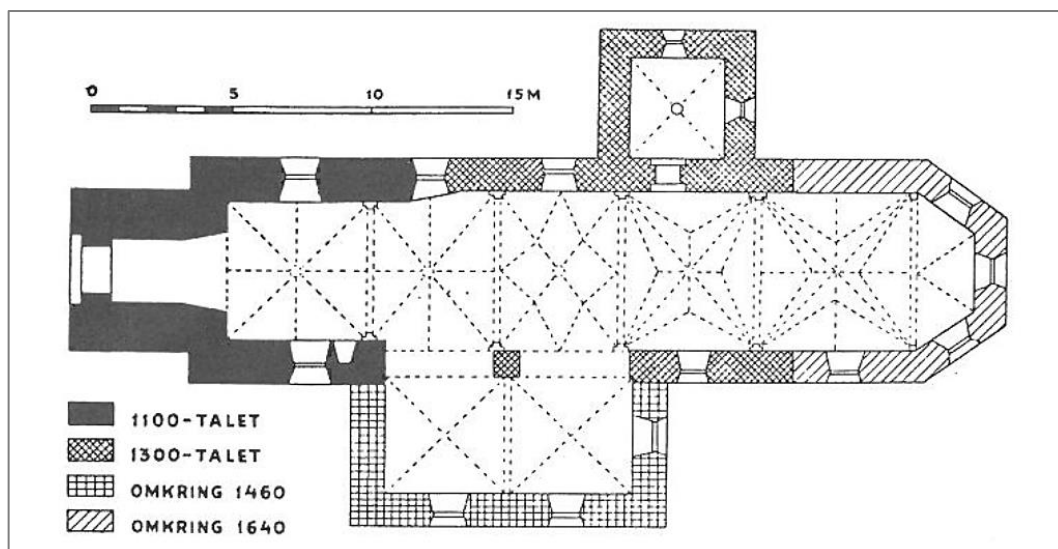
Kyrkan

Ytterjärna kyrka har ett monumentalt läge på krönet av en åsrygg, över omgivande jordbrukslätt och Järnafjärden. Den kuperade terrängen präglar kyrkogården. Omgärdande kyrkogårdsmur fungerar även som stödmur åt fyllningsmassor, vilka är betydande i östra delen där nivåskillnaden är störst.

Kyrkans torn och den västra delen av långhuset är kvarvarande delar av en 1100-talskyrka. Längs norra muren syns en markering och längs den södra en liten ojämnhet, vilka båda anger gränsen för äldsta långhuset. Troligtvis på 1300-talets början förlängdes kyrkan mot öster. Vid samma tidpunkt tillkom en sakristia med tegelvalv. Kyrkans torn byggdes på med tegel på 1400-talet. Samtidigt kan även kyrkan ha fått ett vapenhus i söder. Om vapenhuset finns endast uppgiften att det revs 1819. Murstenen återanvändes till ett benhus.

Den så kallade Dåderökyrkan i söder utbyggdes troligen på 1460-talet, sannolikt som ett helgonkor. Kyrkorummet valvslogs i början på 1600-talet, alltså relativt sent. (Samma valvutförande syns i Överjärna, vilket skulle datera dem samtida.) År 1741 fick kyrkan sin nuvarande tornhuv, av byggmästare Lars Ersson i Floda (även upphovsman till tornhuvorna i Tveta, Överjärna och Vårdinge utförda).

Inre omgestaltningar genomfördes 1897 och 1948-49.

Undersökning

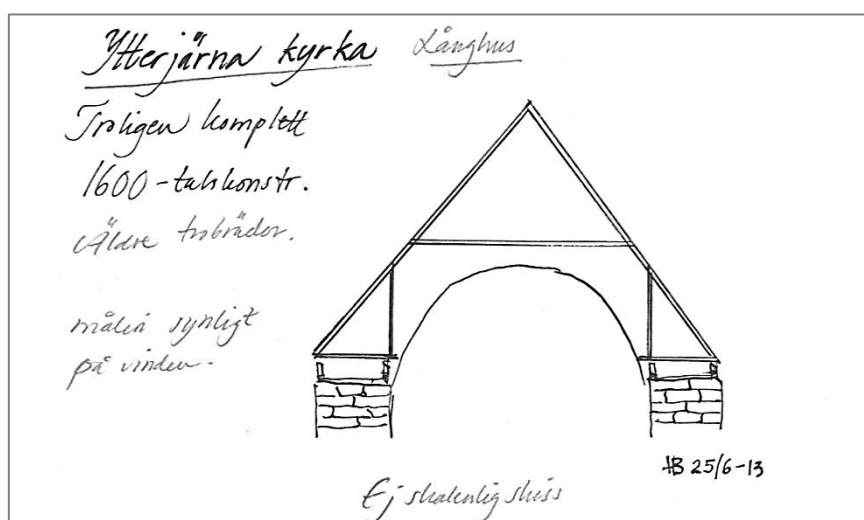
Takstolarna i långhuset, södra kapellet och koret är byggda i gran, troligen i sin helhet på 1600-talet. Taktrön består delvis av äldre klavna bräder.

Tornet har ett bärverk som kan vara senmedeltida. Virket är tvärsbilat och har knutpunkter med husning halvt i halvt. Förmodligen har virket ursprungligen varit helt dymlat, men senare förstärkt med spik.

Rester av figurativa målningar finns bevarade på vinden över långhuset. Bilderna är troligen utförda på 1300-talet, då kyrkan sannolikt hade en öppen takstol. Målningen tillhör kyrkans äldsta och sträcker sig ner på norrväggens mellersta del i kyrkorummet. Medeltidens öppna taklag framgår även av att gavelmuren mot tornet varit putsad, således varit synlig i kyrkorummet.

Sakristians taklag har ej kunnat undersökas.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg, Bengt Bygdén, Albin Uller och Thomas Hagaeus 2013-06-25

*Då Ytterjärna kyrkas västra sida fotograferades 2013-06-25 hade fasadfärgen lakats ur. En yttre renovering genomfördes sommarhalvåret 2014.
Bildnummer LP_2015_00094. Foto Bengt Bygdén 2013-06-25.*

*I Ytterjärna kyrktorns bärverk dokumenterades busad knutpunkt halvt i halvt med bak.
Bildnummer LP_2015_00095. Foto Bengt Bygdén 2013-06-25*

Överjärna Kyrka

Socknen

Efterledet i namnet Överjärna härstammar från den tidigmedeltida betydelsen för *Garn*, som i *smal vik* eller *smalt sund*. Under 1100-talet delades socknen i moderförsamlingen Överjärna och annexförsamlingen Ytterjärna. De bägge kyrkorna i Järna är belägna på ovanligt kort avstånd från varandra.

Historiskt tillhörde socknen Öknebo härad, tills Ytterjärna landskommun bildades 1862. Denna inkorporerades 1952 i Järna landskommun som 1963 uppgick i Södertälje stad, 1971 ombildad till Södertälje kommun.

Överjärna socken ligger sydväst om Södertälje, kring Moraån med sjön Vällingen i norr. Landskapet består av odlingsbygd i öster, i övrigt av en sjörik och kuperad skogsbygd. Socknens centrum låg ungefär där tätorten Järna ligger idag. Till bilden kan läggas att i närheten finns järnåldersgravfält. Byn Tuna, ett forntida säte för kungamakten, finns på en halv kilometers nordost om kyrkan.

Kyrkan

Överjärna kyrka ligger på en strategiskt viktig plats, invid den gamla landsvägen mellan Södertälje och Nyköping, liksom vid den gamla huvudvägen till landskapets inre delar. Kyrkan ligger också nära segelleden mellan Östesjön och Mälaren.

Närheten till färdleder och till byn Tuna ligger sannolikt till grund för varför kyrkan byggdes som en försvarskyrka, med få andra motsvarigheter i Sverige och utan någon i Södermanland. Kyrkans fästninglika karaktär avspeglas på flera sätt. I murarna har upptäckts spår av små trånga gluggar, jämte gluggar med rännor för stängbommar. Troligen fanns ett östtorn, vars övervåning tjänade både som förråd och tillflyktsort i orostider. Kyrkor med tornet i öster över koret var ofta kungsgårdskyrkor. Kungen markerade genom denna utformning att han tog altaret i sitt beskydd.

Överjärna äldsta kyrka tros ha uppförts kring 1175. Ett par decennier senare följde ombyggnaden som resulterade i en kyrka med försvarsvåning. I nästa etapp tillkom troligen sakristian, kring 1200-talets slut eller 1300-talets början. På 1400-talet byggdes västtornet och södra sidans vapenhus. Kanske fanns östtornet kvar, så att kyrkan blev en så kallad klövsadelkyrka, med torn i varje ände.

Omkring 1600 välvdes kyrkorummets tak med tre stjärnvalv över långhuset och två kryssvalv över koret. Senast vid denna tid revs östtornets övre del. Långhuset och koret placerades under samma takfall.

År 1741 tillkom den nuvarande lanterninhuv, ritad av Anders Ersson, Floda. Ersson utförde som bekant även systerkyrkans huv, och sannolikt även Tvetas och Vårdinges. Västtornsportalen togs upp 1776. År 1796 vidgades sydfönstren och norrfönstren tillkom.

Vid hård förnyelse 1880 revs vapenhuset, alla fönster förstörades och tornhuv byggdes om. I stort sett hela inredningen ersattes i nygotisk stil och valven slätputsades. 1928 uppfördes ett gravkapell i söder, i stället för det gamla vapenhuset.

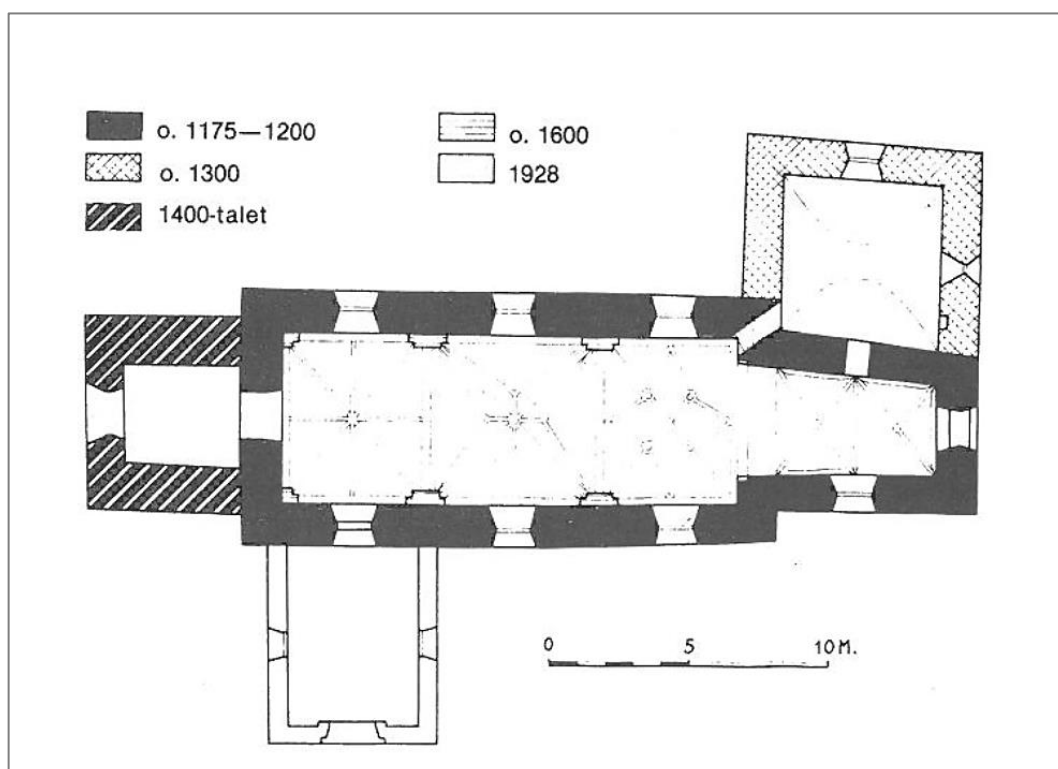
År 1933 restaurerades interiören i syfte att få bort inslagen från 1880. Gravkapellet ändrades till väntrum 1970. Kyrkan restaurerades utvändigt 1982 och invändigt 1984, då kalkmålningar från 1600-talet frilades i koret. Vid restaureringen återfanns i korets norrvägg en igenmurad nisch fodrad med ekplankor. I nischen finns en planka med ett svart figurativt måleri. Vid restaureringen fick nischen ett smidesjärngaller efter medeltida förebild till skydd för skåpet.

Överjärna kyrka omfattar idag långhus, smalt kor, sakristia vid korets norrsida, västtorn samt ett sentida vapenhus i söder. Långhuset och koret som delar takfall ser vid första anblicken enhetliga ut. Vid uppgång till vinden framgår att så inte är fallet. Där syns spår efter möjligt östtorn, som kan ha haft en rektangulär form, smalast i öst-västlig riktning och välvt med gråstenstunnvalv i nord-sydlig riktning.

Mellan det före detta östtornet och korvinden finns en öppning i en vägg som också bär spår av ett äldre kortakfall. Denna öppning är troligen ursprunglig, då den är belägen under takfallsspåren. Kyrkans långhus förefaller både ha höjts och förlängts relativt snart efter uppförandet av det ursprungliga långhuset och östtornet, både åt öster och väster. Det har bl.a. påträffats spår av en rundbågig öppning mot söder, öster om fönstret i långhusets mittersta travé. Denna kan tolkas som en ursprunglig sydportal. Även kormurarna kan ha förhöjts omkring samma tid.

I östväggen i koret finns spår av något som skulle kunna vara ett lägre valv. Övervåningen som bildades fick ljus från gluggar i söder, en i koret och en i långhuset, mitt mellan det gamla östtornet och västgaveln. Den sista finns särskilt väl bevarad, med smalaste delen mot murens ytterliv och med bomrännor för en lucka/stängbom i smygarna. På kyrkvinden går att kika in i igenmurade öppningar med bomrännor, från försvarskyrkans tid.

På sakristians valvkupa finns bevarade avtryck av formbräderna från valvslagningen.

Undersökning

Långhusets nuvarande taklag, av gotisk typ, kan vara från senmedeltiden, möjligen senare. Knutpunkterna är halvt i halvt. Husade knutar förekommer. Dubbla remstycken är utförda i tvärsbilad ek. Övriga taklag är i furu, eventuellt även gran. Timmermansmärke på långhusets takstol närmast koret bedöms vara från 1600-talet.

I taklaget förekommer rikligt med återbrukat träbyggnadsmaterial, sannolikt från omkring 1350 eller tidigare, vilket framgår av de sprätthuggna ytorna. Vidare finns kluvna trobrädor som sannolikt är av hög ålder.

Långhusets nuvarande östvägg sträcker sig upp på kyrkvinden (går att kliva över) mellan långhusvinden och korets vind. Där finns avtryck av ett äldre sadeltakfall.

I kyrktornet finns inmurad en taknockhuv och trobrädor från ett medeltida takfall. Där finns också tydliga verktygsspår.

I kyrktornets bärverk förekommer ingen sprätthuggning. Flera bjälkar är dock med stor sannolikhet kvar sedan tornets ursprungstid och kan ge en säker datering.

Sakristians vind var ej åtkomlig vid inventeringstillfället.

En djupare undersökning kan troligen faställa de tidigare tak och taklagens utseende.

Nere i kyrkorummet, i koret, finns en nisch fodrad med delvis sprätthuggen ek. En av plankorna är bemålad, möjligen en framställning av de Fåvitska jungfruarna, ett vanligt motiv under medeltiden. Måleriet har i tidigare källor bestämts till 1200-talets senare del. Förklaring till motivet har inte hittats, men känt är att jungfrumotivet ofta visades i gotisk portalskulptur, som en symbol för den yttersta domen. Figureerna i skåpet är fragmentariska, men kan tolkas som om de håller upp oljelampor.

Inventering utförd av Hedvig Bellberg, Bengt Bygdén, Albin Uller, Thomas Hagaeus 2013-06-25

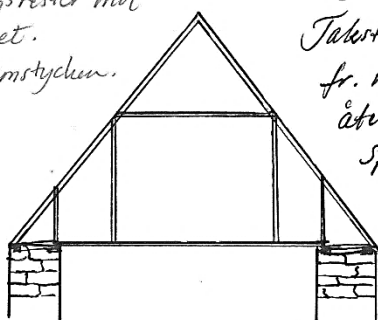
*I Överjärna kyrkas kor finns en nisch fodrad med delvis sprätthuggen medeltida ek.
Bildnummer LP_2015_00096. Foto Bengt Bygdén*

Torn

högst upp remstycken m.
märkning m. rödpena, nyare.
Bjälklag ev. något 1400-tal.

Sälenstia

1600-tal.
Tjockbådar 1400-tal.
Vissa fint behuggna.
Rödfärgsrester mot
långhuset.
Äldre remstycken.

Ej skalenlig stens

B 25/6-13

Överjärna kyrka

Takstolar nr. 4 o 5 Långhus

fr. koret
återanvända
Sprättbuggna
bjällur

Remstycken i ch, mot norr.
Tvärsbilat.

Ch o furu mot söder.

Ur tag och hål,
hugget nedifrån.

Gamla takstolen
är ur tagen 85 cm
vid remstycken.

Närbild av remstycken och stödben på Överjärna kyrkvind. Foto Bengt Bygdén

Överjärna kyrkas västra sida 2016-05-18. Foto Rolf Hammarskiöld

Överjärna kyrkas södra sida 2016-05-18. Foto Rolf Hammarskiöld

*I Överjärna kyrkas tornmur finns nockhuv med trobräder "konserverade".
Bildnummer LP_2015_00097. Foto Bengt Bygdén*

*Sprätthuggen bindbjälke på Överjärna kyrkvind.
Bildnummer LP_2015_00098. Foto Bengt Bygdén*

*Bilden till höger visar återanvänd medeltida bjälke, med sprätthuggen yta.
Bildnummer LP_2015_00099. Foto Bengt Bygdén*

*Ovan ses en översiktsbild av Överjärna kyrkvind, med långhusets östra gavelmur.
Avtryck av äldre sadeltakfall syns i murens mitt.
Bildnummer LP_2015_00100. Foto Albin Uller*

Upptäckter under etapp 1 och urval inför etapp 2

Inför etapp 2 konstateras att av 13 inventerade kyrkor med medeltida ursprung hade sannolikt 11 kvar medeltida delar i sina taklag. Såväl fragment som hela konstruktioner förekom. I cirka fem av fallen är dateringen osäker. Där kan funna material vara från 1500-talet eller möjligen ännu senare.

Av tidigmedeltida fynd återfanns bara omplockade rester, inga kompletta taklag eller ens nära kompletta taklag. Flest spår från tidig medeltid noterades i Överjärna kyrka, som har en ganska komplicerad byggnadshistoria.

Senmedeltida konstruktionsdelar verkar finnas i högre grad. Grödinge kyrka bedömdes ha kompletta taklag från omkring 1480. I Salems kyrkas långhus fanns också ett förmodligen senmedeltida taklag, relativt komplett. Samtliga dokumenterade äldre taklag är av gotisk typ

I Mörkö och Sorunda kyrkor återfanns överhuvudtaget inga medeltida trärester vid inventeringen.

Några kyrkor hade svåråtkomliga eller oåtkomliga vindar. Ingång saknades eller var vådlig. Trots risker inventerades samtliga taklag som var möjliga att nå. På några vindar medförde senare pålagd isolering att inventeringen försvårades, särskilt i Turinge kyrka.

Utrymmen som inte inventerades var vindarna över Turlinges, Tvetas och Salems sakristior och vapenhus, Sorundas norra delar, Ytterjärnas sakristia, samt Ytterenhörnas sakristia, absid och kor.

Erfarenheten av utförd inventering visar att många församlingar i och kring Stockholmsregionen påverkats starkt av skiftande stilideal. Stora resurser har genom historien lagts på att bygga om och förnya kyrkorna. Detta är främsta orsaken till att medeltida trämaterial gått förlorade. En annan faktor är blixtnedslag och bränder.

Trots förändringstrycket genom historien finns i flertalet inventerade medeltida kyrkor kvar medeltida träbyggnadsmaterial, vilket är viktigt att poängtera.

I Stockholms län är i nuläget mest intressant att i etapp 2 återkomma till:

- Grödinge kyrka (senmedeltida konstruktion)
- Överjärna kyrka (stora mängder fragment från tidig medeltid)

Framöver kan även bli aktuellt att återkomma till något av övriga inventerade taklag. Exempelvis kan behövas mer djupgående jämförelser taklag emellan. Utan att ange närmare exempel framhålls alltså att inom etapp 2 kan ytterligare inventeringar vara av intresse, utöver de båda ovan nämnda.

Källor

Historiker och situationsplaner har hämtats från småskrifter om kyrkorna, i serien *Sörmländska kyrkor*, av Ivar Schnell, Erik Bohrn, Robert Bennett, Torsten Zetterquist

Historiker har även hämtats från:

- Kulturhistoriska karakteristiker för Ytterenhörna och Överenhörna kyrkor, Strängnäs stift 2007
- Mörkö kyrkas vård- och underhållsplan 2005-12-01, av AIX arkitekter AB
- Ösmo kyrkas vård- och underhållsplan 2002-06-26, av AIX arkitekter AB

Wikipedia har studerats för redovisning av sockentillhörighet, socknarnas utbredning och namn.

Om inventeringsblanketterna

Flertalet ifyllda inventeringsblanketter har tillagts rapporten i digitaliserad/renskriver form. Alla handskrivna inventeringsblanketter i original, med anteckningar, fotonummer och skisser m.m. finns arkiverade på Stockholms läns museum. Smärre skillnader kan förekomma mellan inventeringsblanketternas noteringar och rapportens slutsatser.

INVENTERINGSBLANKETTER

Steg 1 – Inventering

Stift: Strängnäs..... Kyrka:..... Grödinge..

Datum: 2013-04-04..... Utfört av: Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg

Inventeringstid:.....

Inventerade träkonstruktioner: Taklagen förmodligen från senare del 1400-tal och i princip kompletta.

Torn:.....

Långhus: Samtida med valvslagningen.....

Tornryttare: -.....

Kor: Samtida med valvslagningen.....

Sakristia: Samma konstr. som i vapenhus.. 1 hanbjälke 1400-tal?.....

Vapenhus: Samma konstr. som i sakristia, 4 original, 1 rekonstruerad.....

Klockstapel: -.....

Övrigt:.....

Utrustning. Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsstege, tumstock.

Träslag o kvalitet....Gran.....

Virkesform o dimensionering (vankant, skarpkant, i vinkel, spräckt) 4x4 tum (4,5)
6x6, 7x7

...Vapenhus 6"6/4"4/vankant hela träd.....

Virkesbearbetning (foto i släpljus på olika representativa delar)

...Långhus tvärsbilat (likt Salem)..Mkt.vankant.....

Behuggningstyper: (ex. sprätt- eller slinthusgning Bilning tvärs, tyskhusget, saxshuggning)

..Se foto 124. Långhus norr.första fr..väster.....

Skave/ hyvlingspår:

.....
Profiler eller annan utsmyckning:

.....
Bemålning

...I.vapenhus spår av vitfärg.....

Knutpunkter:..I.vapenhus foto 66.bladning med hak 1/2 i 1/2..Foto 66.remstyckets ihopsättning.

Långhus.foto 126 norr. Hak i sakristian. Foto 137.plus märkn. som ser lik ut 1480-dateringen.

Spik/ dymling:...Sakristian.foto 138-39..Trobräddor.mot stora takfallet.

Märkning:...Vapenhus.foto 50.(Hedvigs),.långhus.125,.norrside.nederdel takstol.

Trobrädder/stomme tak:...Vapenhus.nya. Långhus.99% kluvna och huggna. Spikmärken efter en
tidigare takläggning.

Fasad, gavelrösten (öppningar, fönster osv):.....

Klockstol övre del, foto.....

Övriga fynd (lösa delar, borrhål, lyftverktyg, gamla klockupphängningar osv:

...Avtryck.av gamla kyrkan. Foto 48.(Hedvigs).....

.....

Steg 1 – Inventering

Stift: Strängnäs Kyrka: Turinge

Datum: 2013-06-24 Utfört av: Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg, Albin Uller, Andreas Sohlberg

Inventeringstid:

Inventerade träkonstruktioner:

Torn: Nytt 1805

Långhus: Funnits klövertak. Möjligen senmedeltida behuggning

Tornryttare: Nej

Kor: Gravkor utan synlig vind 1600-1700-tal

Sakristia: Ej åtkomlig

Vapenhus: Ej åtkomlig

Klockstapel: Nej

Övrigt:

Utrustning. Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsstege, tumstock.

Träslag o kvalitet...Troligen gran inre takstol, nästan ingen vankant. Troligen furu yttre takstol, mycket vankant.

Virkesform o dimensionering (vankant, skarpkant, i vinkel, spräckt)

Virkesbearbetning (foto i släpljus på olika representativa delar)

Behugningstyper: (ex, sprätt- eller slinthuggning Bilning tvärs, tyskugget, saxshuggning)

--Tvärsbillet slätt yttre takstol med mkt vankant: gran-slarvigt behuggen (1600-tal)

Skave/ hyvlingspår: Hyvlingsspår på klockbock 1805

Profiler eller annan utsmyckning:

Bemålning -

Knutpunkter... 1/2 i 1/2 täta i den inre takstolen, med lax och hak. Upphuggen urtagen nedtill högben - inre takstol. Senare upphuggn. än bygget av takstol.

Spik/ dymling:... Inga spikrester i inre takstol på utsida. Spik och tränaglar förekommer.

Märkning:...Rödpena på inre takstol, kanske tillkommit senare, även blyerts.

Trobräder/stomme tak:...Nya

Fasad, gavelrösten (öppningar, fönster osv):

Klockstol övre del, foto

Övriga fynd (lösa delar, bonnhål, lyftverktyg, gamla klockupphängningar osv;

Mkt lösull försvårar inventeringen. De inre takstolarna står inte parallellt vilket kan betyda att de är avsedda för treklövervalv. De har heller inga spår av yttertak. De har blyerts- och rödmärkning. Kanske är de mer sentida. 1700-1800-tal, men möjligen är inre takstolen från 1300-tal, dock är den inte sprätthuggen.

Hammarbanden känns inte så gamla som de skriftliga källorna säger.

Steg 1 – Inventering

Stift:..... Strängnäs Kyrka:..... Sorunda

Datum:..... 2013-04-03 Utfört av: Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg

Inventeringstid:.....

Inventerade träkonstruktioner:

Torn:..... 1600-1700-tal

Långhus:..... 1600-1700-tal, spår av brand 1684 i trä men dessa bedömer vi inte är medeltida rester.

Tornryttare:.....

Kor:..... 1600-1700-tal

Sakristia:..... Som ovan

Vapenhus:.....

Klockstapel:..... Ej inventerad, men ej heller medeltida enligt källorna

Övrigt:..... Åtkomsten för att undersöka takfoten mot norr var mycket svår. Det kan därför inte uteslutas att det finns exempelvis remstycken som är medeltida.
Det kan också finnas delar som sitter högt upp som vi inte har kunnat undersöka eller se.
Takstolen i långhuset är hög.
Huvudintrycket är att hela taklaget är byggt 1600-1700-tal, emellertid ser det ut att vara rekonstruerat efter en medeltida förlaga.

Utrustning: Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsstege, tumstock.

Steg 1 – Inventering

Stift: ...Strängnäs..... Kyrka: ...Ösmo.....

Datum: ...2013-04-03.....Utfört av: ...Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg

Inventeringstid:

Inventerade träkonstruktioner:

Torn: ...1600-1700-tal.....

Långhus: ...1600-tal. Gotisk stol, märkning med rödpenna.....

Tornryttare:

Kor: ...Gravkor från 1700-tal.....

Sakristia: ...Gotisk stol 1600-tal. (1 återanvänd 1300-talsbjälke).....

Vapenhus: ...Återanvända 1400-1500-talsbjälkar, gotisk stol, osäkert om de är ombyggda under medeltiden.

Klockstapel:
1785

Övrigt:
Delar av processionsstavar i vapenhuset.

Utrustning. Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsstege, tumstock.

Träslag o kvalitet....**furu/gran**.....

Virkesform o dimensionering (vankant, skarpkant, i vinkel, spräckt)

Virkesbearbetning (foto i släpljus på olika representativa delar)

....**Vapenhus. foto. ösmo. 5. sakristia foto. ösmo. 6.**.....

Behuggningstyper: (ex. sprött- eller slinlhuggning Bilning tvärs, tyskugget, saxshuggning)

Bilning tvärs

..Slinthugget i vapenhus. en sprätthuggen. hanbjälke i sakristian

Skave/ hyvlingspår:

..**Nej**.....

Profiler eller annan utsmyckning:

..**Nej**.....

Bemålning

Vitfärg i vapenhuset

Knutpunkter:.....

Spik/ dymling:....**Spik och dymling**.....

Märkning:....**I tom. huggna romerska, ovan vapenhus, ingång långhus röda kryss (rödkrita).**

Trobrädd/stomme tak:..**Klövna huggna; och ramsågade moderna**.....

Fasad, gavelrösten (öppningar, fönster osv):.....

Klockstol övre del, foto....**saknas**

Övriga fynd (lösa delar, bonhåll, lyftverktyg, gamla klockupphängningar osv:

..**Enligt uppgift skall en rest av nockås finnas på vinden i långhus, men vi såg inte några spår av denna. Vi kan ha missat den.**
.....

Steg 1 – Inventering

Stift:....Strängnäs.....Kyrka:.....Salem.....

Datum:..2013-04-04.....Utfört av: Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg

Inventeringstid:.....

Inventerade träkonstruktioner:

Tom:.....

Långhus: Förmodligen byggt före eller i samband med valvslagningen på sent 1400-tal

Tomryttare:.....

Kör:....1600-tal.....

Sakristia:..Ej åtkomst.....

Vapenhus:..Ej åtkomst.....

Klockstapel:.....

Övrigt:.....

Utrustning. Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsteg, tumstock.

Salems kyrkas långhus

Träslag o kvalitet... Långhus gran, remstycken ser ut som furu

Virkesform o dimensionering (vankant, skarpkant, i vinkel, spräckt)

... Varierar mellan fyrkantiga skarpa, mkt vankant, ibland runda. Dimension högben 5-6 tum hög
Virkesbearbetning (foto i släpljus på olika representativa delar) 5-6 tum bred

Dimension stöttor m.m. 3-4 tum

Behuggningstyper: (ex. sprätt- eller slinshuggning Bilning tvärs, tyskhusget, saxshuggning)

--Tvärsbålat, fint hugget med få inhugg med ganska rak egg

Skave/ hyvlingspår:

Profiler eller annan utsmyckning:

Bemålning

... många av takstolarna sett från väster på sydsidan har vitfärg, funnits då valv slogs.
tydliga spår av vitfärg på takstol nr 21

Knutpunkter:

... 1/2 i 1/2, raka bladningar

Spik/ dymling: ... Vissa långa från 1600-tal på reparerade takstolar

Märkning: ... I köret huggna romerska, J., II, III, från väster

Trobräder/stomme tak:

Fasad, gavelrösten (öppningar, fönster osv):

Klockstol övre del, foto:

Övriga fynd (lösa delar, bonhåll, lyftverktyg, gamla klockupphängningar osv:

Vid ingång till långhusvind finns i tak spräckta sprätthuggna plankor i ek som förmodligen är
1100-tal.

Takstol 6 och 7 från norr är utbytta

Hål i taket på ett ställe.

Salems kyrkas torn

Träslag o kvalitet.....

Virkesform o dimensionering (vankant, skarpkant, i vinkel, spräckt)

Virkesbearbetning (foto i släpljus på olika representativa delar)

Svallhuggning bredbila tvärs

Ramsågade brädor (utom en i tak i nedersta våningen torn). Hyvlade golv.

Behuggningstyper: (ex. sprött- eller slinthusgning Bilning tvärs, tyskhusgget, saxshuggning)

Hyvlat i tornets tredje våning. Rödfärg. Vålgjort. Mkt omplockade delar.

Möjlig senmedeltid, men mest 1600-1700-tal i torn.

Skave/ hyvlingspålar:

Profiler eller annan utsmyckning:

Bemålning

Knutpunkter:

Spik/ dymling:.....

Märkning:.....1500-1600-tal i tornet (lik Norra Fågelås).....

Trobräder/stomme tak: Kluvna, huggna högt upp i tornet. I övrigt ramsågade.

Fasad, gavelrösten (öppningar, fönster osv):.....

Klockstol övre del, foto.....

Övriga fynd (lösa delar, borrhål, lyftverktyg, gamla klockupphängningar osv:

Steg 1 – Inventering

Stift: Strängnäs Kyrka:.. Hölö.....

Datum: 2013-06-26 Utfört av: Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg

Inventeringstid:

Inventerade träkonstruktioner:

Torn: Tornet från 1400-tal. Trä troligen 1600-1700-tal, ev. ett återanvänt kryss från tidigare konstruktion

Långhus: Inga fynd

Tornryttare:

Kor: Inga fynd

Sakristia:

Vapenhus:

Klockstapel:

Övrigt:

Utrustning: Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsteg, tumstock.

Steg 1 – Inventering

Stift: Strängås Kyrka: Mörkö

Datum: 2013-06-26 Utfört av: Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg

Inventeringstid:

Inventerade träkonstruktioner:

Tom:

Långhus: Medeltida tegelvalv? Ombyggnad 1870-1840

Tornryttare:

Kor:

Sakristia:

Vapenhus:

Klockstapel: Öppen med brädfodring och spån, runda hjärtstockar

Övrigt:

Utrustning: Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsstege, tumstock.

Steg 1 – Inventering

Stift: Strängnäs Kyrka: Tveta

Datum: 2013-08-26 Utfört av: Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg

Inventeringstid:

Inventerade träkonstruktioner:

Tom: Klockrepshål

Långhus: Svallhuggning, 1800-tal, långhusvalv, 1800-tal

Tornryttare:

Kor: 1907

Sakristia: 1400-tal, obs valv

Vapenhus:

Klockstapel:

Övrigt:

Utrustning: Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsstege, tumstock.

Steg 1 – Inventering

Stift:.... Strängnäs Kyrka:.... Vårdinge.....

Datum:.... 2013-06-25 Utfört av:.. Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg, Albin Uller, Thomas Hagaeus

Inventeringstid:.....

Inventerade träkonstruktioner:

Tom:.... Trämaterialet sannolikt 1600-1800-tal.....

Långhus:.....

Tornryttare:

Kor:.....

Sakristia:.... Taklag, trobräddar och ev. spån kan vara 1500-tal.....

Vapenhus:.....

Klockstapel:.....

Övrigt:.....

Kyrkan troligen ombyggd 1822. 1100-tal lär finnas i tomets inre murar, långhusets västra travé, långhusets östmur.

1300-tal breddat kor och sakristia.

Mitten 1400-tal välvdes tegelvalven.

2 valv slogs om på 1800-tal.

Tornet höjt.

Utrustning. Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsstege, tumstock.

Träslag o kvalitet.....Gran

Virkesform o dimensionering (vankant, skarpkant, i vinkel,spräckt)
vankant förekommer

Virkesbearbetning (foto i släpljus på olika representativa delar)

.....

Behuggningstyper: (ex. sprött- eller slinthusgning Bilning tvärs, tyskhusget, saxshuggning)
.....tvärsbilat med rak yxe

.....

Skave/ hyvlingsår:

.....

Profil eller annan utsmyckning:

.....

Bemålning -

.....

Knutpunkter: ...1/2 i 1/2

.....

Spik/ dymling: ...dymling och spik

.....

Märkning: ...ej synlig

.....

Trobräder/stomme tak: klivna och huggna

.....

Fasad, gavelrösten (öppningar, fönster osv):.....

Klockstol övre del, foto.....

Övriga fynd (lösa delar, bonhål, lyftverktyg, gamla klockupphängningar osv:
spån finns, oklart hur gamla.

Steg 1 – Inventering

Stift:.....Strängnäs.....Kyrka:.....Ytterenhöma

Datum:.....2013-08-24.....Utfört av.....Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg, Albin Uller, Andreas Sohlberg

Inventeringstid:.....

Inventerade träkonstruktioner:

Torn:..Falu, rödfärg för "snörslåning". Snyggt 1800-tal uppe i tornet. Mittbjälke hyvlat.

Ovanliga laxningar. Båda sidor om bjälken oxhyvlat. Golv i pärlspont 1923, furu.

Långhus:.....1750-tals bjälklag.....

Tornryttare:.....

Kör:.....Ej åtkomligt.....

Sakristia: Ej åtkomlig.....

Vapenhus:..Äldre trämaterial än i långhus.....

Klockstapel:.....

Övrigt:.....

Utrustning. Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampor/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsstege, tumstock.

Träslag o kvalitet..... **Furu**

Virkesform o dimensionering (vankant, skarpkant, i vinkel, spräckt)

Virkesbearbetning (foto i släpljus på olika representativa delar)

.....

Behuggningstyper: (ex. sprött- eller slinthuggning Bilning tvärs, tysk hugget, saxshuggning)
Tvärsbilat, med repig egg.

.....

Skave/ hyvlingspår: **Ingen**

.....

Profiler eller annan utsmyckning:

.....

Bemålning -

.....

Knutpunkter: **1/2 i 1/2, lax upp mot högben**

.....

Spik/ dymling:.....**Ja**

Märkning:.....**Romersk märkning. Märkning med sot/kolpenna....**

Trobräder/stomme tak:.....**Ramsågade 1700-tal**

Fasad, gavelrösten (öppningar, fönster osv):.....

Klockstol övre del, foto.....

Övriga fynd (lösa delar, bonnhål, lyftverktyg, gamla klockupphängningar osv;
 ..**Bra exempel på 1700-talstakstol. Vid stegen (uppgången) s.k. svensk takstol, men pga
 märkning samtida med resterande.**

.....

Steg 1 – Inventering

Stift:..... Strängnäs Kyrka:..... Överenhöma

Datum:..... Utfört av: Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg, Albin Uller, Andreas Sohlberg

Inventeringstid:.....

Inventerade träkonstruktioner:

Torn:..... 1885, endel ek, till synes komplett.....

Långhus: Troligen 1780-tal. Gotisk stil.....

Tornryttare:.....

Kor: 1780-tal med rödpenna, bränd bräda ditspikad.....

Sakristia: Sågat, bränt tegel från skorsten.....

Vapenhus:.....

Klockstapel:.....

Övrigt:.....

Utrustning. Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsstege, tumstock.

Träslag o kvalitet..... Furu

Virkesform o dimensionering (vankant, skarpkant, i vinkel, spräckt)

Virkesbearbetning (foto i släpljus på olika representativa delar)

Ramsågade trobrädor

Behuggningstyper: (ex. sprätt- eller slinthuggning Bilning tvärs, tyskuggel, saxshuggning)

Tvårsbilat

Skave/ hyvlingspår: -

Profiler eller annan utsmyckning:

Bemålning -

Knutpunkter:....Täta.....

Spik/ dymling:.....Ja.....

Märkning:....Rödkrita plus inhuggen märkn. Gammal märkning förekommer på medeltida troligen återanvänd saxsparre längst åt väster (sydväst närmast vägg)

Trobräder/stomme tak:.....

Fasad, gavelrösten (öppningar, fönster osv):.....

Klockstol övre del, foto.....

Övriga fynd (lösa delar, borrhål, lyftverktyg, gamla klockupphängningar osv:

Sågat förekommer i sakristian, kanske välbyggt 1700-tal. Kor m.m. 1783.

Steg 1 – Inventering

Stift: Strängnäs Kyrka: Ytterjärna..

Datum: 2013-08-25 Utfört av: Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg, Albin Uller, Thomas Hagaeus

Inventeringstid:

Inventerade träkonstruktioner:

Torn: Möjligen är grundstommen 1400-1500-tal

Långhus: 1600-tal, kan finnas äldre trobrädor, kluvna

Tornryttare:

Kor:

Sakristia: Ej åtkomst

Vapenhus: Kapell taklag 1600-tal

Klockstapel:

Övrigt:

Utrustning: Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopsstige, tumstock.

Träslag o kvalitet..... Tom furu. Långhus gran högben. Trobrädor stor andel kluvna och fint huggna.
3 m långa och kluvna utan yxmärken.

Virkesform o dimensionering (vankant, skarpkant, i vinkel, spräckt)

..... Tom, kvadratisk hugget, vankant förekommer

Virkesbearbetning (foto i släpljus på olika representativa delar)

Behuggningstyper: (ex. sprött- eller slinthuggning Bilning tvärs, tysk hugget, saxshuggning)

..... Tom, tvärsbilat med vankant

Skave/ hyvlingspår: I tomte i trappan

Profil eller annan utsmyckning:

Bemålning Tom nej

Knutpunkter: Tom, husning med hak 1/2 i 1/2

Spik/ dymling: Tom spik, men troligt är att trädymling varit original

Märkning:

Trobräder/stomme tak: Tom nej

Fasad, gavelrösten (öppningar, fönster osv):

Klockstol övre del, foto:

Övriga fynd (lösa delar, bonnhål, lyftverktyg, gamla klockupphängningar osv:

..... Liten yxkapad huggkubbe i tomte

Steg 1 – Inventering

Stift:.....Strängnäs..... Kyrka:.....Överjärna..

Datum: 2013-08-25.....Utfört av: Bengt Bygdén, Hedvig Bellberg, Albin Uller, Thomas Hagaeus

Inventeringstid:.....

Inventerade träkonstruktioner:

Datering av "original" bjälklag i tornet kan utföras. Lösa avsågade bitar finns.

Torn:..Långhusets medeltida taknock o. trobräda fr. 1100-talet petar ut i tornet. Rundad skave, nästan som av gröppjärn.

Långhus:.....

Tornryttare: saknas

Nisch nere i koret klädd med ek varav en planka är bemälad och kanske föreställande de

Kor: fåviska jungfrurna. Spår för hyllplan gjorda med stämjärn resp. yxa. Spår av sprätthuggning på de inre brädorna.

Sakristia:.....

Vapenhus:.....

Klockstapel:....saknas.....

Övrigt:.....

Långhuset och koret från senare delen av 1100-talet, taklag troligen mkt 1600-tal

Sakristian 1200-tal

Västtorn funnits 1400-tal, tornhuv 1741-1880

Stjärnvalv 1600-tal

Triumfbåge senmedeltid

Kor - nisch 1200-tal

Utrustning. Block, penna, skallinjal, laseravståndsmätare, Ficklampa/lysrör, pannlampa, andningskydd, kamera, teleskopstige, tumstock.

Träslag o kvalitet... Ingen komplett takstol, enbart rester.....
Furu, men ek i remstycken.

Virkesform o dimensionering (vankant, skarpkant, i vinkel, spräckt)

kvadratisk, vankant förekommer.....

Virkesbearbetning (foto i släpljus på olika representativa delar)

Behuggningstyper: (ex. sprätt- eller slinthuggning Bilning tvärs, tysk hugget, saxshuggning)

...Bl.a. sprätthugget.....

Skave/ hyvlingspårl: -

Profiler eller annan utsmyckning:

Bemålning -

Knutpunkter: Husning finns i äldre trädel.....

Spik/ dymling:.....

Märkning:.... Flaggmärkning närmast kor i långhus troligen 1600-tal

Trobräder/stomme tak:.. Finns, ev. från 1400-tal i breddning av kor.....

Fasad, gavelrösten (öppningar, fönster osv):.....

Klockstol övre del, foto.....

Övriga fynd (lösa delar, borrhål, lyftverktyg, gamla klockupphängningar osv:

Lyftkranshåll? C:a 1 m djupt i mur, lodrätt.....

En hel del rester finns, men inga kompletta taklag. Remstycken,nockås, trobrädor och återanvända hanbjälkar m.m. förekommer.....

Bebyggelseantikvarie Hedvig Bellberg vid uppstigning i Sorunda kyrka 2013-04-03

**STOCKHOLMS
LÄNS
MUSEUM**

Järnvägsatan 25, 131 54 NACKA, telefon växel 08-586 194 00, info 08-586 194 01, fax 08-32 32 72
e-post museet@stockholmslansmuseum.se